سی‌ودومین همایش بانکداری اسلامی: نظارت و تطبیق شرعی در بانکداری اسلامی: مبانی نظری، تجارب جهانی و توصیه‌های سیاستی
۸ و ۹ شهریور ماه ۱۴۰۱، صص. ۲۸۹-۳۲۶

استانداردسازی نظارت شرعی و هیئت شریعت متمرکز (CSB) در بانک‌های مرکزی؛ ضرورت و تجربه کشورها

لیلا محرابی[۱]

چکیده

نظارت بر بانک‌های اسلامی دارای ابعاد خاصی است و ضرورت دارد در کنار نظارت بانکی و مدیریت ریسک‌های معمول، به مقوله «ریسک شریعت» هم توجه شود. از این‌رو، نظارت شرعی بر نظام بانکی، به‌منظور اطمینان از انطباق فعالیت‌ها و محصولات بانکداری اسلامی با اصول و قوانین شریعت مقدس اسلام از اهمیت بالایی برخوردار است. بدیهی است که محصولات مالی اسلامی استاندارد شده می‌تواند به‌راحتی در بین عموم مردم مورد پذیرش قرار گیرد و هماهنگی در تفاسیر شریعت نیز به‌ایجاد همگنی بیشتر محصولات و خدمات بانکداری اسلامی و در نتیجه، افزایش تقاضا و رشد کلی صنعت بانکداری اسلامی منجر شود. این در حالی است که تعارض در فتاوی و تفاسیر مختلف فقهی میان فقها می‌تواند بر اعتماد سهامداران و همچنین مشتریان تأثیر بگذارد. این مقاله به دنبال بررسی اهمیت هیئت متمرکز شرعی در سطح ملی و مرکزی است و به روش تحلیلی-توصیفی، تجربه کشورهای مختلف را از لحاظ چهارچوب نظارت شرعی و فعالیت هیئت شریعت متمرکز در بانک‌های مرکزی، مورد بررسی قرار می‌دهد. نتایج نشان می‌دهد که ایجاد هیئت متمرکز شریعت در بانک‌های مرکزی (CSB) و اعمال نظارت شرعی به‌صورت مرکزی نسبت به سایر روش‌ها از طریق استانداردسازی و پکپارچه کردن احکام و قوانین اسلامی می‌تواند در ایجاد اطمینان از انطباق عملکرد و سازگاری روش‌های تأمین مالی و ابزارهای مختلف مالی اسلامی با اصول شریعت در تمام بانک‌ها نقش مهمی ایفا کند.

واژه‌های کلیدی: نظارت شرعی، هیئت مرکزی شریعت، بانکداری اسلامی، کشورهای اسلامی

JEL: G21 ،G28

---

[۱] پژوهشگر پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، (نویسنده مسئول)؛ L.mehrabi@mbri.ac.ir

مقدمه

تأمین مالی و بانکداری اسلامی به‌طور مستمر در جهان در حال توسعه است و ماهیت مالی اسلامی ایجاب می‌کند که تمام محصولات اسلامی مطابق با احکام شرعی، ساختار یافته و عملیاتی شوند. در این راستا، بسیاری از کشورها مانند کشوهای آسیایی و همچنین اروپایی در تلاشند ساختار قانونگذاری و نظارت بر عملکرد این قبیل بانک‌ها و مؤسسات مالی را جهت تطبیق با قوانین شریعت و اسلامی ایجاد کنند تا از این طریق امکان معامله و عرضه محصولات مالی اسلامی را در بازارهای خود فراهم سازند. مسئله نظارت بر بانک‌های اسلامی دارای ابعاد خاصی است و ضرورت دارد در کنار نظارت بانکی و مدیریت ریسک‌های معمول، به مقوله «ریسک شریعت[۱]» هم توجه شود. براساس تعریف سازمان بین‌المللی حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی[۲] (AAOIFI)، ریسک شریعت عبارت است از: «خطری که یک بانک اسلامی یا یک نظام بانکی اسلامی به‌دلیل عدم‌انطباق فعالیت‌هایش با اصول و قوانین شریعت مقدس اسلام، ممکن است با آن مواجه شود».

از این‌رو، بانک‌ها و نهادهای مالی اسلامی[۳] (IFIs) با توجه به ماهیت و ویژگی‌های خاص خود، ملزم به ایجاد هیئت‌های شرعی یا مشاوران (ناظران) شرعی هستند تا به آن‌ها مشاوره‌های لازم داده شود و با ارزیابی و پایش این ویژگی‌ها، اطمینان حاصل کنند که عملیات و فعالیت‌های آن‌ها (قوانین و مقررات، محصولات و خدمات ارایه شده) با اصول شریعت و ضوابط فقه مطابقت دارد که معمولاً از این عملیات در بانکداری اسلامی بین‌المللی با عباراتی همچون «انطباق با شریعت[۴]» یا «حاکمیت یا نظارت شرعی[۵]» یاد می‌شود. (سازمان آئوفی: ۲۰۱۰، ص. ۲)

بر این اساس، هیئت شریعت، مجموعه مستقلی از فقهای متخصص در فقه معاملات (فقه تجارت اسلامی) است (سازمان آئوفی: ۲۰۱۰، ص. ۴) و نظارت شرعی نیز به این صورت قابل تعریف است: «نظارت شرعی، کلیه اقدامات احتیاطی و نظارتی به‌منظور اطمینان از انطباق فعالیت‌های یک بانک اسلامی یا یک نظام بانکی اسلامی با اصول و قوانین شریعت مقدس اسلام است. هدف از این نظارت در نهایت دستیابی به مقررات، اقدامات، فعالیت‌ها، تدابیر، اصول و روش‌هایی است که به‌وسیله آن‌ها بتوان ریسک شریعت در یک بانک اسلامی یا یک نظام بانکی را حداقل کرد».

---

[1] Shariah Risk
[2] Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI)
[3] Islamic Financial Institutions (IFIs)
[4] Shariah Compliance
[5] Shariah Governance

با این اوصاف، بانک‌های اسلامی در سایر کشورها ضمن درک اهمیت نظارت شرعی، روش‌های متفاوتی را برای فرایندهای انطباق با شریعت و نظارت شرعی خود، به‌ویژه در مورد هیئت‌های شریعت اتخاذ می‌کنند. با توجه به شیوه‌های بسیاری از کشورهای مختلف، هیئت‌های شریعت در انواع زیر سازماندهی می‌شوند:

- در بیشتر کشورها از مؤسسات مالی اسلامی خواسته می‌شود که هیئت شریعت مخصوص به‌خود و مستقلی (حداقل یک مشاور شریعت تمام وقت) در مؤسسه تأسیس کنند که تشخیص این‌که آیا معاملات مالی و فعالیت‌های این مؤسسات مطابق با اصول شریعت است یا خیر، در اختیار این هیئت‌ها قرار گیرد. علاوه بر این، برخی از این مؤسسات دارای بخش‌ها و دپارتمان‌های ارزیابی شریعت داخلی[1] هستند که برای حمایت از هیئت شریعت تأسیس شده‌اند. (حسن: ۲۰۱۰)
- برخی از کشورها، هیئت‌های شریعت را در بانک‌های مرکزی یا در سطح ملی (CSB)[2] متمرکز کرده‌اند. هیئت‌های ملی یا مرکزی شریعت، مسئولیت تنظیم مقررات متمرکز اسلامی و نظارت شرعی را به‌صورت مرکزی برعهده دارند.
- در برخی از کشورها هر دو هیئت‌های بالا وجود دارند. به بیان دیگر، سیستم تطبیق و نظارت شرعی توسط یک هیئت رسمی (مرکزی) شریعت در سراسر کشور و هم توسط هیئت‌های مشاوره داخلی در هر یک از مؤسسات مالی اسلامی ارایه می‌شود.

بر مبنای تقسیم‌بندی بالا، چهارچوب تطبیق شرعی و نظارت بر عملکرد بانک‌های اسلامی یا نظام‌های بانکی اسلامی در کشورهای مختلف از اجزای مختلفی تشکیل شده است. برخی از ترتیبات قانونی و نظارتی، مستلزم مشارکت گسترده مراجع نظارتی و قانونگذاری، به‌ویژه بانک مرکزی است. و برخی دیگر از نظام‌های قانونی، دیدگاه آزادتری اتخاذ کرده و این هیئت‌ها و واحدهای سازمانی را به صلاحدید مؤسسات مالی اسلامی واگذار می‌کنند یا تنها به دریافت فتاوی از مشاوران داخلی محدود می‌کنند.

در این میان، اصول دینی اتخاذ شده، اظهارنظرها و تفاسیر مختلف فقهی میان فقها در کشورهای مختلف نسبت به انواع معاملات باعث ایجاد تردیدهایی در صحت محصولات و عملکردها در نظام بانکداری و مالی اسلامی می‌شود. وجود تفسیرهای متفاوت از احکام شرعی مانع از استفاده یک مؤسسه مالی اسلامی از محصولات مؤسسه مالی دیگر می‌شود که طبیعتاً به رشد مالی اسلامی به میزان کمتری از پتانسیل واقعی آن در مقیاس داخلی و بین‌المللی منجر می‌شود. از این‌رو، ایجاد هیئت متمرکز شریعت

[1] In-house Shariah Assessment Departments
[2] Central Sharīʿah Board

در بانک‌های مرکزی (CSB) و اعمال نظارت شرعی به‌صورت مرکزی نسبت به‌سایر روش‌ها می‌تواند از طریق استانداردسازی و پکپارچه کردن احکام و قوانین اسلامی، در ایجاد اطمینان از انطباق عملکرد و سازگاری روش‌های تأمین مالی و ابزارهای مالی اسلامی مختلف مورد استفاده تمام بانک‌ها با اصول شریعت، نقش مهمی ایفا کند. از سوی دیگر، به‌منظور رشد مالی اسلامی و به‌منظور مقبولیت جهانی آن، استانداردسازی مقررات هیئت‌های شریعت مرکزی و همچنین هیئت‌های شرعی مستقر در مؤسسات مالی اسلامی، اهمیت زیادی دارد.

از این‌رو، با توجه به اهمیت موضوع و با تمرکز و تأکید بر منافع تشکیل هیئت شریعت مرکزی (CSB)، در این مقاله تلاش شده تا ضمن بیان ضرورت ایجاد هیئت مرکزی شریعت، مزایا و مسئولیت‌های این هیئت در تطبیق شرعی عملیات بانکی شناسایی شود و سپس با بیان استانداردهای بین‌المللی در این حوزه، تجربه کشورهای مختلف از لحاظ چهارچوب تطبیق و نظارت شرعی به‌طور مرکزی و ایجاد هیئت‌های شریعت مرکزی مورد ارزیابی و تحلیل قرار گیرد.

پیشینه تحقیق

مبحث نظارت شرعی بر بانک‌های اسلامی از موضوعاتی است که کمتر مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته و عمده تحقیقات انجام شده در کشورهای مختلف بر تشکیل هیئت نظارت شرعی در داخل بانک‌ها و نهادهای مالی اسلامی متمرکز شده و کمتر به مقوله ایجاد هیئت مرکزی شریعت در بانک‌های مرکزی پرداخته شده است. در این مقاله تلاش شده این جنبه از تحقیق از طریق بررسی تجربه کشورهای منتخب مورد واکاوی قرار گیرد. در ادامه به معرفی برخی از تحقیقات داخلی و خارجی انجام شده در این حوزه می‌پردازیم.

- زولکفی (۲۰۱۰) در تحقیق خود به بررسی چالش‌های راه‌اندازی الگوی نظارت شرعی در مالزی، کشورهای حوزه خلیج فارس و انگلستان پرداخته است. نتایج حاصل از تجربه گروه‌های مختلف تحقیق نشان می‌دهد که نظارت شرعی، مدل واحدی نداشته و کشورهای گوناگون با توجه به ساختارهای متفاوت و سطوح مختلف اجرای بانکداری اسلامی، به استفاده از الگوهای گوناگون نظارت شرعی اقدام کرده‌اند.
- گراسا (۲۰۱۵) به مقایسه چهارچوب نظارت شرعی میان کشورهای سازمان همکاری اسلامی (OIC)[1] پرداخته و معتقد است عمده چالش‌های این حوزه به چهارچوب‌های نظارتی فعلی، نقش

[1] Organisation of Islamic Cooperation

و مسئولیت‌های مرجع شریعت ملی و وظایف و ویژگی‌های هیئت نظارت شرعی مربوط است. در سطح ملی، فقدان یا ضعیف بودن نظارت و کنترل کافی، صدور فتاوی و وجود تفاسیر مختلف از احکام فقهی و در نتیجه، اعمال سلیقه در شرعی بودن محصولات و ابزارهای نوین به سلب اعتماد کاربران بانک‌های اسلامی و به خطر افتادن صنعت بانکداری اسلامی منجر می‌شود.

- الفی و دیگران (۲۰۲۰) در مقاله‌ای با عنوان «بهینه‌سازی نقش هیئت نظارت شرعی در بانک‌های اسلامی» به ارایه عوامل کلیدی در ارتقای نقش هیئت نظارت شریعت و دستیابی به عملکرد بهتر و توسعه صنعت بانکداری اسلامی می‌پردازد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که افزایش اندازه هیئت نظارت شریعت، بهبود مهارت‌ها و شایستگی‌های اعضای هیئت شریعت، حفظ استقلال اعضای هیئت شریعت و همچنین نیاز به هیأت شریعت مرکزی (CSB) و حسابرس شرعی، بر عملکرد بهتر بانکداری اسلامی تأثیر قابل توجهی می‌گذارد.
- موسویان و دیگران (۱۳۸۸) به روش توصیفی- تحلیلی به‌دنبال اثبات این فرضیه هستند که تشکیل شورای فقهی، سطح مشروعیت و کارایی بانک‌های اسلامی را ارتقا داده و چنین نهادی با نظارت بر انطباق قوانین و عملکرد بانک‌ها با موازین اسلامی می‌تواند فضای مناسبی برای کارگزاران و اطمینان بالایی را برای مشتریان بانک فراهم سازد.
- موسویان و دیگران (۱۳۹۱) به بررسی حاکمیت شرعی در بانک‌ها و نهادهای مالی اسلامی انگلستان و مقایسه آن با بانک‌های ایران می‌پردازد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که تمامی بانک‌های اسلامی فعال در انگلستان به تشکیل شورای فقهی اقدام کرده و این شورا بر انطباق با شریعت فعالیت‌های بانک نظارت دارد. اما در ایران به‌طور معمول بانک‌های کشور فاقد شورای فقهی بوده و فقط شورای فقهی در بانک مرکزی تشکیل شده است.
- موسویان و میثمی (۱۳۹۳) در تحقیقی به روش توصیفی- تحلیلی با بررسی الگوهای نظارت شرعی در کشورهای مختلف به تحلیل مقوله نظارت بر انطباق روابط موجود در نظام بانکی با ضوابط شرعی پرداخته است. در این تحقیق به‌منظور هموار کردن زمینه‌های قانونی راه‌اندازی نظارت شرعی، نمونه‌ای پیشنهادی از قوانین و مقررات لازم در سه سطح «اضافه شدن فصلی مستقل به قانون عملیات بانکی بدون ربا درباره نظارت»، «تدوین آیین‌نامه اجرایی فصل قانونی گفته شده در جهت تشکیل شورای فقهی بانک مرکزی» و «تهیه چک‌لیست‌های نظارت شرعی از شعبه‌ها» ارایه شده است.
- روحانی و بنی‌طبا (۱۳۹۶) در پژوهشی به واکاوی وضعیت موجود نظارت شرعی در نظام بانکی ایران و تبیین ضعف‌های قانونی، نهادی و اجرایی در این حوزه پرداخته و معتقد است عدم پایبندی بانک‌ها به

لوازم عقد وکالت و برخورد مالکانه با اموال وکالتی، صوری شدن قراردادها، عدم انطباق ضوابط حسابداری بانک‌ها در بخش ارزی و نیز صورت سود و زیان بانکداری بدون ربا از مهم‌ترین پیامدهای نبود نظارت شرعی به‌شمار می‌رود.

تعریف و ضرورت تشکیل هیئت شریعت مرکزی (CSB)

نظارت بر بانک‌ها و نهادهای مالی اسلامی در برخی حوزه‌ها، متفاوت از نظارت بانکداری متعارف است و مقام ناظر وظیفه دارد همواره وجود ویژگی‌هایی همچون سازگاری با قواعد و دستورهای فقهی در حوزه معاملات و عادلانه بودن روابط و مناسبت‌ها را مورد ارزیابی و پایش قرار دهد. در این راستا، برای اطمینان از سازگاری شیوه‌ها و ابزارهای مالی مختلف مورد استفاده تمام بانک‌ها با شریعت و استانداردسازی روش‌ها، ایجاد یک هیئت مرکزی و متمرکز شرعی در بانک‌های مرکزی کشورها ضروری است. در غیاب چنین هیئت متمرکزی، هر بانکی موظف است که هیئت شرعی مخصوص به‌خود را داشته باشد که این اقدام برای تک‌تک بانک‌ها، به‌ویژه بانک‌های کوچک‌تر، بسیار پرهزینه است. علاوه بر این، وجود تعداد زیادی از هیئت‌های شرعی و ادیان مختلف نیز به‌دریافت نظرهای متضاد، اظهارنظرها و تفاسیر متفاوتی در مورد معاملات مختلف منجر می‌شود که در نتیجه باعث ایجاد تردیدهایی در صحت محصولات و عملکردها در نظام بانکداری و مالی اسلامی و همچنین، ناهماهنگی و عدم اطمینان در هر دو بخش بازار مالی و مردم (مشتریان) می‌شود. از این‌رو، ایجاد هیئت مرکزی شریعت برای به حداقل رساندن تضاد و استانداردسازی ابزارهای مالی اسلامی ضروری به‌نظر می‌رسد. چنین استانداردسازی‌هایی راه را برای ایجاد بازار مالی اسلامی هموار می‌کند. (چاپرا و احمد: ۲۰۰۲، ص. ۸۱)

هیئت شریعت مرکزی (CSB) یک نهاد نظارتی شرعی در سطح ملی یک کشور/ قانونگذاران خاص است که توسط دولت یا تنظیم‌کنندگان مقررات منصوب می‌شود تا به‌عنوان بالاترین مقام در بخش مالی اسلامی کشور بر فعالیت‌های این صنعت نظارت کند و ثبات آن را از لحاظ انطباق با شریعت تضمین کند. بر این اساس، هدف اصلی از ایجاد هیئت شریعت مرکزی، یکسان‌سازی (استانداردسازی) و هماهنگ‌سازی احکام شرعی است. با اعمال نظارت شرعی به‌صورت مرکزی، اطمینان از انطباق با شریعت فعالیت‌ها در همه زمان‌ها با همکاری نزدیک با فعالان این حوزه از قبیل هیئت‌های نظارت شرعی[1] (SSBs) در داخل نهادهای مالی اسلامی فراهم می‌شود. (فاروق: ۲۰۱۶)

[1] Shariah Supervisory Boards

ناهماهنگی و استاندارد نبودن احکام شرعی در کشورها به چالش بزرگی برای صنعت مالی اسلامی تبدیل شده است. به‌طوری که تنوع آرا در صدور فتاوی باعث ایجاد آشفتگی در اذهان عمومی مردم و پیچیدگی‌ها خواهد شد. ایجاد هماهنگی میان نظرهای متنوع مکاتب فکری مختلف می‌تواند با ارایه گزینه‌های مختلف متناسب با نیازهای مشتریان، به نقطه قوتی برای صنعت خدمات مالی اسلامی تبدیل شود. علاوه بر این، هیئت‌های شریعت مرکزی می‌توانند به بانک‌های مرکزی یا مقامات نظارتی در تدوین قوانین و سیاست‌ها برای عملکرد بهتر نهادهای مالی اسلامی و همچنین برای حل و فصل نظرهای مخالف (متضاد) در مورد احکام شرعی، کمک و راهنمایی بسزایی داشته باشند. (اختر: ۲۰۰۶)

بنابراین، هیئت شریعت مرکزی تنها مرجع نظارتی‌ای است که باید توسط مدیریت بانک‌های مرکزی و همچنین هیئت‌های نظارت شرعی داخل نهادهای مالی اسلامی مورد مشورت قرار گیرند. همان‌طور که در تجربه هیئت‌های نظارت شرعی بانک‌های مرکزی پاکستان و بانک نگارا مالزی مشاهده می‌شود، به‌منظور داشتن یک صنعت مالی مترقی، سالم و پایدار مطابق با اصول شریعت، اعضای هیئت‌های شریعت مرکزی باید دارای سوابق گوناگون در فقه اسلامی و همچنین فقه معاملات، حقوق متعارف، حسابداری و امور مالی باشند.

با این حال، لازم است که همه نهادهای مالی اسلامی، هیئت شریعت داخلی خود را نیز تأسیس کنند یا حداقل یک مشاور شرعی تمام‌وقت استخدام کنند که بتواند بر عملکرد و فعالیت‌های روزانه آن‌ها جهت تطبیق بر اصول شریعت نظارت کند تا از این طریق و به‌واسطه ارایه گزارش‌های مستمر، مسئولیت هیئت شریعت مرکزی را تا حدودی کاهش دهند.

مدل‌های زیادی از هیئت‌های شریعت مرکزی در کشورهای مختلف با هدف تقریباً یکسانی مانند هماهنگی و یکسان‌سازی احکام شرعی وجود دارد. با این حال، اعمال نظارت به‌صورت مرکزی در برخی از جنبه‌ها از کشوری به کشور دیگر متفاوت است که در بخش‌های بعدی به بررسی ویژگی‌های هیئت شریعت مرکزی در بانک‌های مرکزی برخی از کشورها پرداخته خواهد شد.

مسئولیت‌ها و وظایف کلیدی هیئت شریعت مرکزی

هیئت شریعت مرکزی به‌عنوان یک هیئت عالی شرعی در کشور، مسئولیت رسیدگی به کلیه امور شرعی بانک‌های اسلامی از قبیل بیمه اسلامی یا شرکت‌های تکافل، صندوق‌های سرمایه‌گذاری اسلامی، صندوق سرمایه‌گذاری اسلامی در املاک و مستغلات[1] (iREIT) و بازار سرمایه اسلامی را برعهده

[1] Islamic Real Estate Investment Trusts (iREITs)

دارد. این هیئت‌های شریعت، واحدهای بسیار مهمی برای رشد مالی اسلامی در کشورها تلقی می‌شوند و تصمیمات آن‌ها می‌تواند چشم‌انداز آینده مالی اسلامی را تغییر و تحت تأثیر قرار دهد. از این‌رو، در جدول شماره (۱)، وظایف و مسئولیت‌های هیئت شریعت مرکزی آورده شده است.

جدول شماره ۱: وظایف و مسئولیت‌های کلیدی هیئت شریعت مرکزی (CSB)

نظارت	ثبات و استحکام	تعارض منافع	کاهش اختلاف‌نظر و مشاجره	خدمات مشاوره‌ای	تحقیق و نوآوری
نظارت ویژه بر فعالیت‌های صنعت مالی اسلامی در سطح کلان	توسعه قوانین و مقررات شرعی برای ایجاد ثبات در محصولات و خدمات ارایه شده توسط نهادهای مالی اسلامی	کاهش تضاد منافع مدل حاکمیت نهادی/ دولت و ارتقای استانداردسازی به بهترین شیوه‌ها	حل و فصل اختلافات شرعی و ایفای نقش مهمی نظیر داور نهایی در تفسیر شرعی موارد مختلف مرتبط با امور مالی اسلامی	مشاوره شرعی به قانونگذاران، تنظیم‌کنندگان مقررات و مقامات مربوط در مورد روش‌های مالی اسلامی حاکمیتی	ایفای نقش رهبری در تحقیق و نوآوری (مانند توسعه محصولات جدید و تضمین انطباق با شریعت)
آگاهی و اطلاع‌رسانی عمومی و ایجاد حساسیت					
افزایش اعتبار صنعت و افزایش اعتماد به‌پیشنهادها و محصولات ارایه‌شده توسط نهادهای مالی اسلامی					

با توجه به مسئولیت‌های یاد شده، مهم‌ترین کارکردهای هیئت‌های مرکزی/ ملی شریعت را می‌توان در سه حوزه زیر در نظر گرفت:

۱- ارایه مشاوره و خدمات مشورتی به نهادهای مالی اسلامی.

۲- نظارت بر معاملات و محصولات مالی ارایه شده توسط نهادهای مالی اسلامی.

۳- حمایت و نظارت بر سرمایه‌گذاری‌های جدید و محصولات و خدمات مالی نوآورانه جدید در چهارچوب قوانین اسلامی و شریعت.

استانداردهای بین‌المللی (AAOIFI) و هیئت شریعت مرکزی

به‌منظور رشد مالی اسلامی و مقبولیت جهانی آن، استانداردسازی مقررات هیئت‌های مرکزی شریعت و ناظران شرعی که در نهادهای مالی اسلامی فعالیت می‌کنند، اهمیت زیادی دارد. سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی (AAOIFI) یکی از نهادهایی است که در سطح بین‌المللی به ارایه استانداردهای شرعی، نظارتی، حسابداری، حسابرسی، حاکمیت شرکتی و غیره برای نهادهای

مالی اسلامی اقدام کرده و می‌کوشد تا به‌صورت موردی برای اکثر فعالیت‌های مؤسسه مالی اسلامی، استاندارد ارایه کند. سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی براساس توافقنامه همکاری میان مؤسسات مالی اسلامی در اول صفر سال ۱۴۱۰ ق. در الجزایر تأسیس شد و در یازدهم رمضان ۱۴۱۱ ق. در بحرین به ثبت رسید. این سازمان، مؤسسه‌ای بین‌المللی، غیردولتی و غیرانتفاعی است که می‌کوشد استانداردهای حسابداری، حسابرسی، حاکمیتی و اخلاقی برای بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی ارایه کند. استانداردهای تهیه شده توسط این مؤسسه بسیار جزئی، کاربردی و با هدف اجرایی شدن در کشورهای عضو و غیرعضو تولید شده که به‌صورت خلاصه در جدول زیر آمده است. (سازمان آئوفی: ۲۰۲۲)

دستورهای راهنما[1]	به‌منظور انطباق اولیه استانداردهای (AAOIFI) در مؤسسات مالی اسلامی
اصول اخلاقی[2]	شامل ضوابط اخلاقی کارکنان و حسابداران مؤسسات مالی اسلامی
استانداردهای حاکمیتی[3]	مرکب از ۱۳ استاندارد شامل شورای نظارت شرعی، انتصاب، ترکیب و گزارش، بررسی شرعی، بررسی شرعی داخلی، کمیته حسابرسی و راهبری مؤسسات مالی اسلامی، استقلال شورای نظارت شرعی، بیانیه اصول راهبری و افشا برای مؤسسات مالی اسلامی، اداره مسئولیت اجتماعی شرکتی و افشا برای مؤسسات مالی اسلامی و هیئت شریعت مرکزی، عملیات انطباق با شریعت، حاکمیت و نظارت بر صکوک و وقف
استانداردهای حسابرسی[4]	مرکب از ۶ استاندارد شامل اهداف و اصول حسابرسی، گزارش حسابرس، شرایط اشتغال به حسابرسی، بررسی انطباق با اصول و قواعد شریعت توسط حسابرس بیرونی و مسئولیت حسابرس برای در نظر گرفتن تخلف و اشتباه در حسابرسی صورت‌های مالی
استانداردهای حسابداری[5]	شامل ۳۳ استاندارد نظیر استانداردهای افشای عمومی در صورت‌های مالی و صورت‌های مالی نمونه، مرابحه، تأمین مالی مضاربه، تأمین مالی مشارکت، افشای مبنای تخصیص سود بین مالکان و دارندگان حساب‌های سرمایه‌گذاری، سلف و سلف موازی، اجاره و اجاره به‌شرط تملیک، استصناع و استصناع موازی، بیع نسیه، سرمایه‌گذاری در صکوک، سهام و ابزارهای مالی مشابه، سرمایه‌گذاری در املاک و مستغلات و ...
استانداردهای شرعی[6]	شامل ۵۷ استاندارد نظیر استانداردهای معاملات ارزی، کارت‌های اعتباری و بدهی، نکول در بازپرداخت بدهی، تضامین، مشارکت (شرکت) و شرکت‌های نوین، خدمات بانکی، توزیع سود در حساب‌های سرمایه‌گذاری مضاربه، مدیریت نقدینگی و ...

منبع: سازمان آئوفی: ۲۰۲۲

[1] Guidance Note
[2] Ethics
[3] Governance Standards
[4] Auditing Standards
[5] Accounting Standards
[6] Sharia Standards

از سوی دیگر، هیئت مرکزی شریعت (CSB) به‌عنوان یک نهاد ملی و مرکزی بر اجرا و انطباق عملیات مالی با استانداردهای (AAOIFI) در کشورهای مربوط نظارت می‌کند. از این‌رو، هر دو نهاد با اهداف یکسان، دارای وظایف متفاوتی هستند و عملکردهای یکدیگر را برای ایجاد چشم‌انداز روشنی از صنعت مالی اسلامی تکمیل می‌کنند.

در میان استانداردهای حوزه حاکمیتی، استاندارد نظارتی (GS1) به موضوع «انتصاب، ترکیب و گزارش هیئت نظارت شرعی (ناظران شرعی داخلی)[1]» و استاندارد نظارتی (GS5) به موضوع «استقلال اعضای هیئت نظارت شرعی– (SSB)[2]» می‌پردازد. استفاده از احکام و روش‌های متناقض در تطبیق شرعی تولیدات و محصولات بانکداری اسلامی توسط هیئت‌های نظارت شرعی مستقل در نهادهای مالی اسلامی باعث ایجاد سردرگمی برای مشتریان و سرمایه‌گذاران این حوزه شده که به نوعی اعتبار این صنعت مالی را تحت تأثیر قرار خواهد داد. از این‌رو، بسیاری از کشورها با هدف استاندارد کردن شیوه‌های نظارتی و هماهنگ‌سازی میان هیئت‌های شریعت نهادهای مالی اسلامی، نسبت به معرفی هیئت شریعت مرکزی اقدام کردند. سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی (AAOIFI) از سال ۲۰۱۶ اقدامات لازم جهت تهیه استاندارد جدیدی را در این حوزه به‌منظور استانداردسازی مقررات و تطبیق شرعی عملیات بانک‌ها انجام داده و طی برگزاری جلسات متعدد و دریافت نظر متخصصان، سرانجام در سال ۲۰۱۹ استاندارد خاص سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی برای هیئت شریعت مرکزی– (GS8)[3] تهیه و منتشر شد.

این مجموعه (GS8) در قالب شش بخش اصلی ارایه می‌شود و هدف از تهیه این استاندارد حاکمیتی برای نهادهای مالی اسلامی، ارایه مباحث و رهنمودهای مرتبط با ضرورت تشکیل هیئت شریعت مرکزی، کارکردهای هیئت، مسئولیت‌ها و وظایف، انتصاب و ترکیب اعضا، استقلال و چهارچوب نظارت و تطبیق شرعی به‌صورت متمرکز و مرکزی توسط مراجع قانونگذار/ بانک مرکزی/ دولت و سایر موضوعات مرتبط است. (سازمان آئوفی: ۲۰۱۹)

این استاندارد، انطباق هیئت‌های شریعت مرکزی در حال تأسیس یا تأسیس شده را با اصول و موازین شرعی تسهیل می‌کند و چهارچوبی برای هدایت هیئت‌های شریعت مرکزی در سراسر جهان و استانداردسازی اصول و شیوه‌های نظارتی در این زمینه را فراهم می‌کند. علاوه بر این، رویکرد

---

[1] AAOIFI Governance Standard (1): Sharia Supervisory Board: Appointment, Composition and Report

[2] AAOIFI Governance Standard (5): Independence of Shari'a Supervisory Board

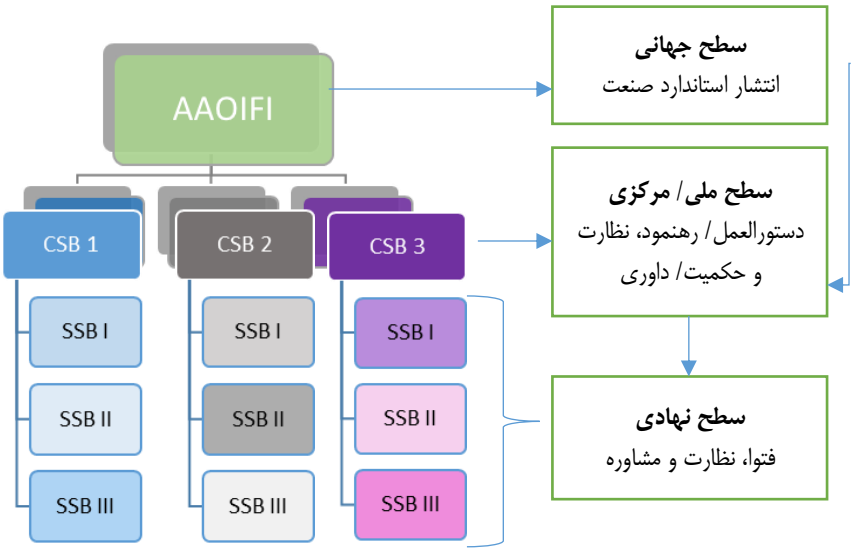
[3] AAOIFI Governance Standard (8): GSIFI 8 -Central Shari'ah Board

متناسب با هر کشور در زمینه وضع مقررات صنعت مالی اسلامی داخلی در زمینه محصولات، روش‌ها و عملیات مربوط به این صنعت را نشان می‌دهد. مهم‌ترین محورهای این استاندارد عبارتند از:

- کلیات و مفاهیم هیئت شریعت مرکزی و هیئت نظارت شرعی
- انتصاب، ترکیب و برکناری هیئت شریعت مرکزی
- مدت دوره هیئت شریعت مرکزی و انتصاب مجدد
- ترکیب و تنوع هیئت شریعت مرکزی
- عملکرد و وظایف هیئت شریعت مرکزی
- مسئولیت‌های مراجع انتصاب هیئت شریعت مرکزی و قانونگذاران
- شرایط و معیارهای عضویت (تخصص مورد نیاز) در هیئت شریعت مرکزی
- استقلال هیئت شریعت مرکزی در انتصاب اعضای هیئت و وظایف هیئت

با این اوصاف، مدل نظارت شرعی صنعت را می‌توان در سه سطح جهانی، ملی/ مرکزی و نهادهای مالی تقسیم‌بندی کرد که اجرای صحیح وظایف در هر یک از سطوح یاد شده، زمینه ایجاد مدل نظارتی (حاکمیتی) سالم و در نتیجه، صنعت قوی‌تر، رشد پایدار و دستیابی به اهداف شریعت را فراهم خواهد کرد.

شکل شماره ۱: مدل نظارت شرعی صنعت مالی اسلامی



ارزیابی و تحلیل تجربه تشکیل هیئت شریعت مرکزی در کشورهای مختلف

در این بخش با توجه به اهمیت تشکیل هیئت شریعت مرکزی و ضرورت استانداردسازی اصول و شیوه‌های نظارتی در این زمینه، تلاش شده رویکرد کشورهای مختلف در ارتباط با هیئت شریعت مرکزی و اعمال نظارت شرعی به‌صورت مرکزی مورد شناسایی و بررسی قرار گیرد.

پاکستان

به‌منظور داشتن یک مرجع شرعی مرکزی برای هدایت بانک مرکزی پاکستان و صنعت بانکداری اسلامی، تشکیل هیئت شرعی بانک مرکزی از سال‌های ۲۰۰۳-۲۰۰۱ در برنامه کاری این کشور قرار گرفت. این در حالی است که هیئت مرکزی شریعت برای نخستین‌بار به‌عنوان بخشی از بانک مرکزی پاکستان[1] (SBP) و توسط هیئت‌مدیره این بانک در سال ۲۰۰۳ تأسیس شد. هیئت شرعی بانک مرکزی این کشور یک نهاد شرعی در سطح ملی است که بر مبنای اصول و موازین شریعت به بانک مرکزی پاکستان در مورد روش‌ها، قوانین و مقررات مربوط به بانکداری اسلامی مشاوره می‌دهد. سیستم نظارتی در این کشور همانند کشور مالزی از ترکیب هیئت شریعت مرکزی و هیئت شرعی مستقل در نهادهای مالی اسلامی تشکیل شده است. هیئت شریعت مرکزی تنها مرجع تصمیم‌گیر در حوزه مالی اسلامی این کشور به‌شمار می‌رود، در حالی که هر نهاد مالی اسلامی نیز موظف است یک هیئت مشورتی شرعی را در واحد خود ایجاد کند. (بانک مرکزی پاکستان: ۲۰۰۳، ص. ۱۵)

برخلاف رویکرد کشور مالزی، اعضای منتخب در هیئت شریعت مرکزی پاکستان می‌توانند در هیئت‌های مشورتی هر یک از نهادهای مالی اسلامی نیز منصوب شوند. اعضای هیئت شریعت مرکزی حداقل پنج عضو دارد و متشکل از حداقل سه متخصص شریعت، یک عضو حسابدار رسمی، یک حقوقدان و یک عضو به نمایندگی از بانکداران و بانک مرکزی پاکستان است که به‌عنوان مدیر بخش بانکداری اسلامی (SBP) و دبیرخانه هیئت شریعت فعالیت می‌کند. ریاست هیئت شریعت مرکزی از میان علما و متخصصان شریعت خواهد بود و اعضای فنی، یعنی وکیل، حسابدار و بانکدار، نظرهای خود را در زمینه‌های تخصصی به متخصصان شریعت اعلام می‌کنند و علما ضمن صدور حکم شرعی در مورد موضوعات مورد بررسی، نظرهای دریافتی را نیز در نظر می‌گیرند.

[1] State Bank of Pakistan

برای ایجاد یک استاندارد عالی و قابل قبول در ارتباط با شیوه‌های تأمین مالی اسلامی و اطمینان از انطباق عملیات با موازین شرعی، ترکیب جامع یک هیئت شریعت مرکزی با سایر اعضای متخصص در زمینه‌های مختلف بسیار مهم و ضروری است.

وظایف هیئت مرکزی شریعت (SBP)

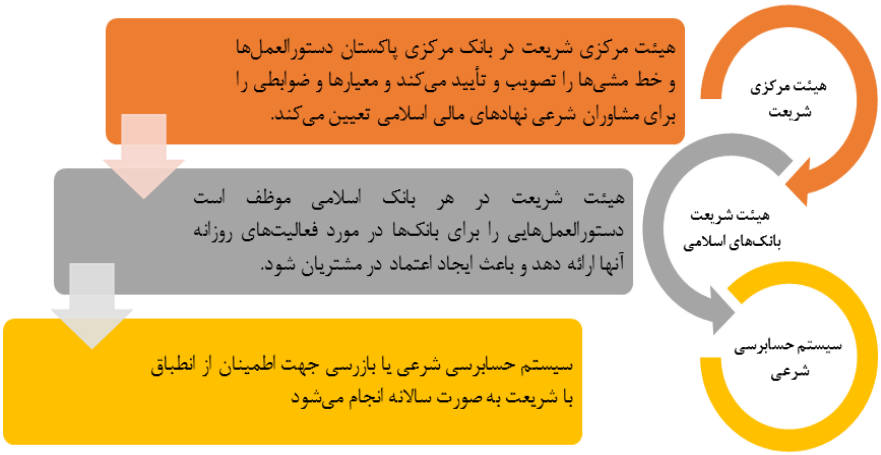
نقش و مسئولیت‌های هیئت مرکزی شریعت (SBP) طبق آنچه در اسناد رسمی بانک مرکزی پاکستان ذکر شده به‌شرح زیر است. (بانک مرکزی پاکستان: ۲۰۰۳، ص. ۱۶)

- بررسی و تأیید انطباق با اصول شریعت محصولات/ ابزارهای توسعه یافته توسط بانک مرکزی پاکستان برای انجام دادن وظایف بانکداری مرکزی و عملیات مدیریت پولی/ نقدینگی تحت شیوه‌های اسلامی
- ارایه مشاوره به بانک مرکزی پاکستان در مورد مقررات احتیاطی تدوین شده برای بخش بانکداری اسلامی
- تصویب ضوابط و معیارهای مناسب برای انتصاب مشاوران شرعی نهادهای مالی فعال در حوزه بانکداری اسلامی
- توصیه استفاده از احکام و قوانین شرعی بانک مرکزی در زمان بروز تعارض/ اختلاف ناشی از حسابرسی شرعی فعالیت‌های بانکداری اسلامی بانک‌های تحت نظارت بانک مرکزی پاکستان
- مشاوره به بانک مرکزی پاکستان در مورد احکام شرعی در صورت وجود اختلاف‌نظر شرعی در مورد محصولات و تولیدات بانکداری اسلامی
- انجام دادن سایر وظایف محول شده از سوی بانک مرکزی پاکستان در راستای اجرای مناسب نظام مالی اسلامی.

چهارچوب نظارت شرعی و انطباق با شریعت

بانک مرکزی پاکستان، یک سازوکار و رویکرد تطبیق شرعی سه مرحله‌ای را برای ارتقای اعتماد به سیستم بانکداری اسلامی و تضمین نظارت عمیق‌تر و گسترده‌تر از لحاظ انطباق با شریعت، اتخاذ کرده است. مراحل و چهارچوب عملیات تطبیق و نظارت شرعی در بانک مرکزی پاکستان به‌شرح زیر است. (ال–تایبی: ۲۰۱۱، ص. ۲۱)

شکل شماره ۲: چهارچوب تطبیق و نظارت شرعی در بانک مرکزی پاکستان



بانک مرکزی پاکستان از زمان راه‌اندازی مجدد بانکداری اسلامی در سال ۲۰۰۱، مقررات، دستورالعمل‌ها و رهنمودهایی را برای کسب و کار مطابق با شریعت منتشر کرده تا به‌ترویج و تقویت مالی اسلامی در کشور بپردازد. در این راستا، بانک مرکزی پاکستان در سال ۲۰۰۸، مجموعه‌ای از دستورالعمل‌ها و رهنمودهای مفصلی را برای انطباق با شریعت (تطبیق و نظارت شرعی) در نهادهای مالی اسلامی از طریق بخشنامه شماره (۲) واحد بانکداری اسلامی[1] صادر کرده است. بانک مرکزی پاکستان در سال ۲۰۱۴ نیز یک «چهارچوب حاکمیت شرعی برای مؤسسات بانکداری اسلامی»[2] را منتشر کرد که گام بسیار خوبی در جهت ارتقای صنعت بانکداری اسلامی پاکستان به‌شمار می‌رود. این دستورالعمل‌ها به هیئت‌مدیره، مدیران اجرایی و هیئت‌های شرعی بانک‌ها و نهادها مالی اسلامی کمک می‌کند تا عملیات منطبق با شریعت خود را تقویت کنند. (بانک مرکزی پاکستان: ۲۰۰۸ و ۲۰۱۴)

[1] IBD Circular No. 2 of 2008: Instructions and Guidelines for Shariah Compliance in Islamic Banking Institutions

[2] IBD Circular No. 3 of 2014: Shari'ah Governance Framework for Islamic Banking Institutions (IBIs)

مالزی

چهارچوب نظارتی مورد استفاده در مالزی ترکیبی از سیستم هیئت مرکزی شریعت تحت نظارت بانک مرکزی و هیئت نظارت شرعی در نهادهای مالی اسلامی است. در مالزی، بانک مرکزی و سایر نهادهای نظارتی نقش فعالی در حوزه تطبیق و نظارت شرعی ایفا می‌کنند، به‌طوری که قوانین متعددی در این زمینه نیز به‌تصویب رسیده است. هیئت رسمی شریعت یا شورای مشورتی شریعت[۱] (SAC) در سال ۱۹۹۷ زیر نظر بانک مرکزی مالزی (بانک نگارا) به‌عنوان بالاترین مقام ناظر برای نهادهای مالی اسلامی و به‌منظور هماهنگی در برداشت‌ها و تفسیرهای شرعی و استانداردسازی اصول مرتبط با تطبیق شرعی عملیات بانکداری اسلامی و تکافل، سازماندهی شده است. معمولاً هیئت‌های شریعت در حوزه‌های بانکداری اسلامی و بیمه به ارایه اظهارنظر نهایی و مشاوره اقدام می‌کنند. اما در دعاوی قضایی حق ورود یا اظهارنظر نهایی را ندارند. به‌بیان دیگر، حکم قطعی توسط دادگاه مربوط صادر می‌شود اما موضوعات شرعی‌ای که به دادگاه ارایه می‌شوند یا در هر مرجع رسیدگی داوری مطرح می‌شوند باید برای بررسی و قطعیت به‌هیئت مرکزی شریعت ارجاع داده شوند. (بانک مرکزی مالزی: ۲۰۲۲)

وظایف هیئت مرکزی شریعت

شورای مشورتی شریعت براساس ماده ۵۱ قانون بانک مرکزی مالزی در سال ۲۰۰۹ تأسیس و نقش و مسئولیت‌های هیئت مرکزی شریعت به‌عنوان مرجعی برای اطمینان از شرعی بودن عملیات مالی اسلامی تقویت شده است. این هیئت در بانک مرکزی، نقشی محوری در تضمین اجرای مداوم احکام شرعی توسط نهادهای مالی اسلامی در مالزی برعهده دارد و مرجع نهایی تصمیم‌گیری در رابطه با مسائل شرعی در حوزه عملیات مالی اسلامی و اطمینان از انطباق با شریعت در ساختار محصول و اجرای فعالیت‌های مالی بانک‌ها محسوب می‌شود. علاوه بر این، ارایه مشاوره به مسئولان بانک مرکزی و نهادهای مالی اسلامی در ارتباط با مسائل شرعی فعالیت‌ها، معاملات و عملیات مالی اسلامی از دیگر وظایف این هیئت‌ها به‌شمار می‌رود. (بانک مرکزی مالزی: ۲۰۱۱)

کلیه اعضا و افرادی که در هیئت مرکزی شریعت حضور دارند، مجاز به فعالیت و عضویت در هیچ یک از هیئت‌های نظارت شریعت بانک‌ها و نهادهای مالی اسلامی نیستند. از سوی دیگر، اعضای هیئت‌های نظارت شرعی مستقر در هر یک از نهادهای مالی اسلامی، تنها در یک زمینه و حوزه (بانک یا بیمه) می‌توانند فعالیت داشته باشند.[۲]

[1] The Shariah Advisory Council

[۲] براساس اصلاح قانون بانک مرکزی مالزی در سال ۲۰۰۳

در کنار هیئت مرکزی شریعت در بانک مرکزی، کمیته داخلی شریعت[1] بایستی در هر یک از نهادهای مالی اسلامی جهت ارایه مشاوره به بانک و مردم در مورد مسائل شرعی و نظارت بر شرعی بودن عملیات نهادهای مالی اسلامی تشکیل شود. وظایف و مسئولیت‌های این کمیته‌های تخصصی شرعی در بانک‌ها و نهادهای مالی اسلامی مالزی براساس دستورالعمل‌های مربوط به کمیته‌های نظارت شرعی برای نهادهای مالی اسلامی (که در سال ۲۰۰۴ تصویب شد)، بیشتر مورد بررسی قرار گرفته است. در این دستورالعمل، اهداف، حوزه فعالیت، نحوه عضویت، محدودیت‌ها، وظایف و مسئولیت‌ها و نحوه گزارش‌دهی کمیته‌های شریعت بانک آورده شده است. (بانک مرکزی مالزی: ۲۰۱۱) در دستورالعمل نظارت شرعی که نسخه بازنگری شده آن در سال ۲۰۱۹ توسط بانک مرکزی مالزی منتشر شده نیز توضیحات کاملی در ارتباط با مسئولیت‌های کلیدی کمیته شریعت، انتصاب و سایر مسائل مرتبط با این کمیته تشریح شده است. (بانک مرکزی مالزی: ۲۰۱۹)

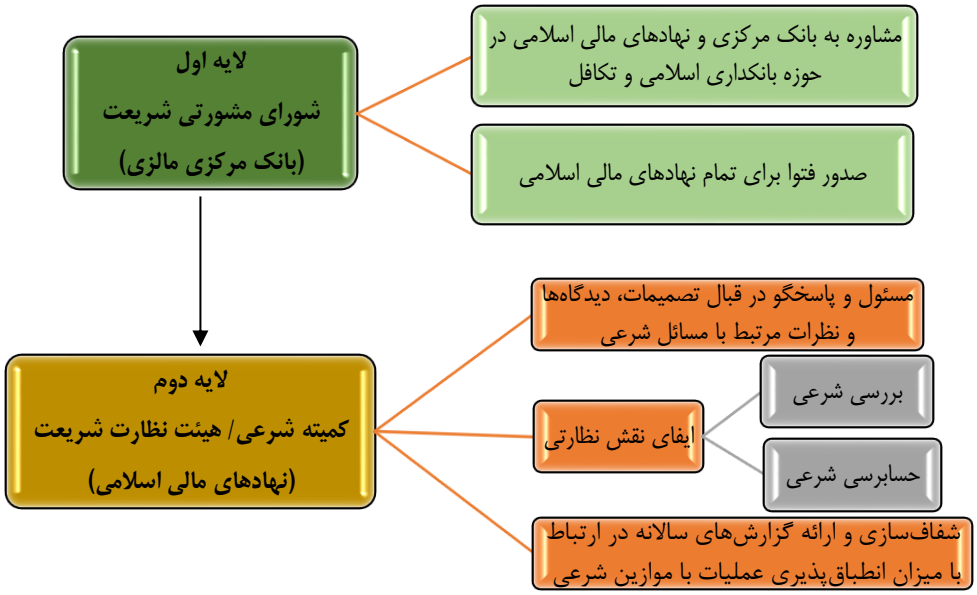
چهارچوب نظارت شرعی و انطباق با شریعت

بر مبنای دستورالعمل مربوط به چهارچوب نظارت شرعی برای نهادهای مالی اسلامی که توسط بانک مرکزی مالزی در سال ۲۰۱۱ تصویب شده، چهارچوب تطبیق و نظارت شرعی در مالزی را می‌توان در دو سطح بانک مرکزی مالزی و نهادهای مالی اسلامی تعریف کرد. همان‌گونه که در شکل (۳) ملاحظه می‌شود، اعمال نظارت به‌صورت مرکزی توسط شورای مشورتی شریعت (SAC) موجود در بانک مرکزی صورت می‌گیرد و اعضای داخلی در هر یک از نهادهای مالی اسلامی متشکل از کمیته شرعی و هیئت نظارت شریعت (SSB)، مسئولیت انطباق عملیات بانکداری با موازین و اصول شرعی را براساس احکام شورای مشورتی شریعت برعهده دارد. (مهدعلی و همکاران: ۲۰۱۸)

در سطح اول، شورای مشورتی شریعت به‌عنوان مشاور بانک مرکزی مالزی در مورد مسائل مربوط به انطباق شرعی نهادهای مالی اسلامی عمل خواهد کرد. در حالی که در سطح دوم، نهادهای مالی اسلامی ملزم به تشکیل کمیته تخصصی شریعت و هیئت نظارتی شریعت با افراد واجد شرایط هستند که در مورد مسائل مربوط به انطباق با شریعت در داخل نهادهای مالی اسلامی به ارایه خدمات مشاوره‌ای بپردازد.

[1] Internal Shariah Committee

شکل شماره ۳: سطوح مختلف نظارت شرعی در مالزی



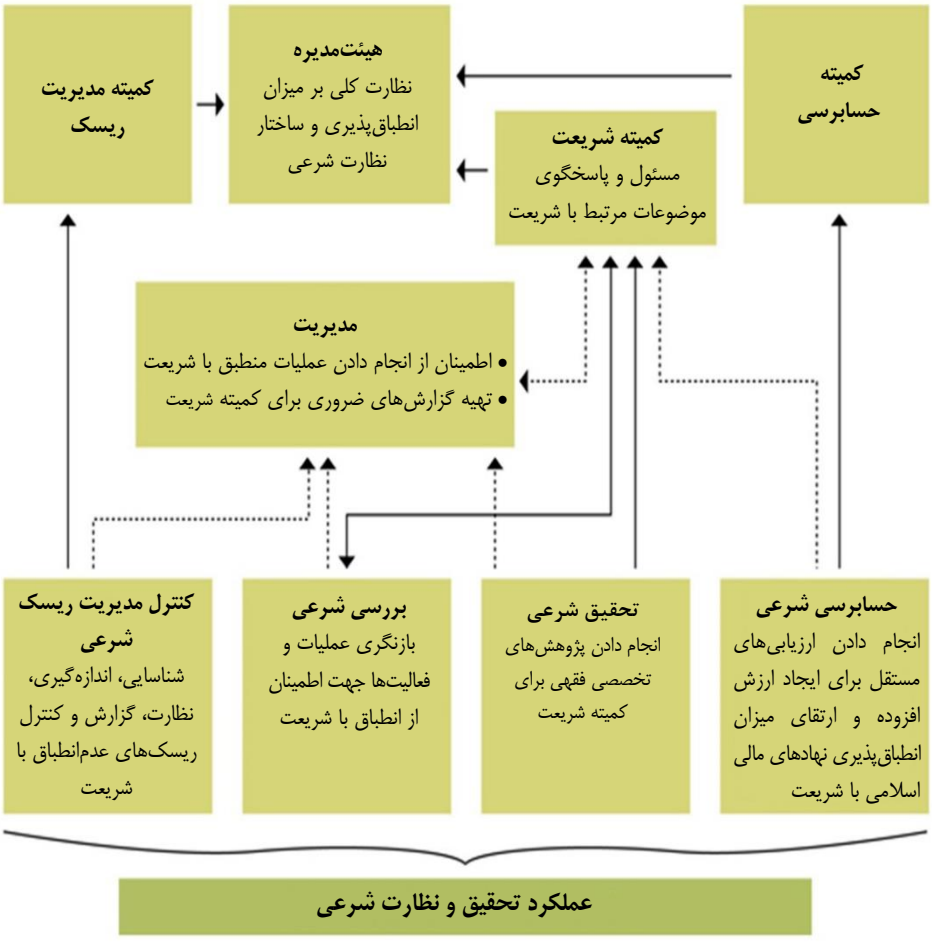
در مجموع، عمده نظارت شرعی بر فعالیت نهادهای مالی اسلامی در مالزی به‌صورت مرکزی توسط بانک مرکزی مالزی انجام می‌گیرد. شکل شماره (۴)، چهارچوب نظارت شرعی در نهادهای مالی اسلامی مالزی را نشان می‌دهد. همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، چهارچوب نظارت شرعی تصویب شده توسط بانک مرکزی برای تقویت ساختار نظارت شرعی، فرایندها و ترتیبات آن در نهادهای مالی اسلامی از چهار بخش و حوزه اصلی تحت عناوین حسابرسی شرعی، تحقیق شرعی، کنترل مدیریت ریسک شرعی و بررسی شرعی تشکیل شده است. در این میان، حسابرسی شرعی به‌عنوان سومین سپر دفاعی در کاهش ریسک عدم انطباق شرعی در نهادهای مالی اسلامی عمل می‌کند. (بانک مرکزی مالزی: ۲۰۱۱) علاوه بر این، تصویب قانون خدمات مالی اسلامی (IFSA)[1] در سال ۲۰۱۳، سازوکار نظارت شرعی در نهادهای مالی اسلامی مالزی را افزایش داده است. (بانک مرکزی مالزی: ۲۰۱۳)

چهارچوب ارایه شده، مسئولیت و وظایف هیئت‌مدیره، مدیریت و کمیته شریعت و حسابرسی را به‌طور خاص ذکر می‌کند، زیرا این بخش‌ها از ارکان اصلی هر نهاد مالی به‌شمار می‌روند که پیروی از اصول شریعت را تضمین می‌کنند. پاسخگویی نهایی برای نظارت شرعی به هیئت‌مدیره بستگی دارد، در

[1] Islamic Financial Services Act 2013 (IFSA)

حالی که کمیته شریعت، مسئول و پاسخگوی تصمیمات اتخاذ شده خواهد بود. در مورد هیئت‌مدیره، آن‌ها مسئولیت رعایت و اجرای احکام شرعی و تصمیمات اتخاذ شده توسط شورای مشورتی شریعت و کمیته شرعی بانک‌های اسلامی و فعالان تکافل را دارند. (کایادیبی و گوکلو: ۲۰۲۱ و بانک مرکزی مالزی: ۲۰۱۱)

شکل شماره ٤: چهارچوب تطبیق و نظارت شرعی در نهادهای مالی اسلامی مالزی

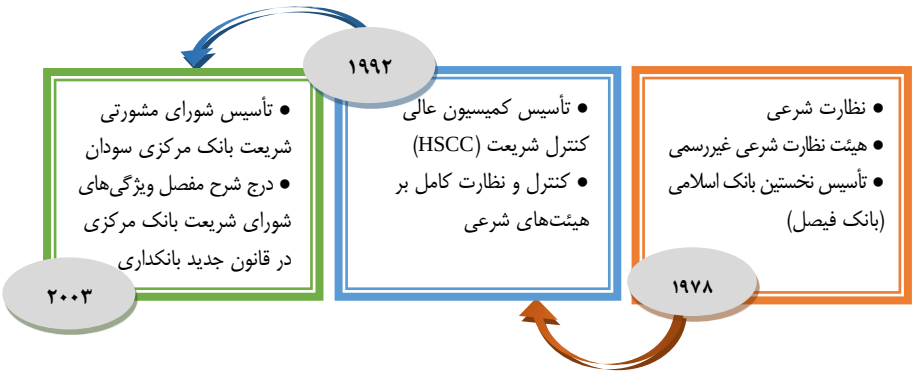


سودان

پس از معرفی بانکداری اسلامی در سودان، نظارت شرعی صرفاً توسط کمیته‌های داخلی شریعت بانک‌های اسلامی صورت می‌گرفت. این امر با تأسیس نخستین بانک اسلامی در سودان در سال ۱۹۷۸ آغاز شد و تا سال ۱۹۹۱ ادامه یافت. با این حال، در سال ۱۹۹۲، دولت سودان، کمیسیون عالی کنترل شریعت[1] (HSCC) را به‌عنوان نهاد مستقل و به‌منظور نظارت بر توسعه‌ی نظام بانکی و انطباق آن با قوانین اسلامی ایجاد کرد. (صندوق بین‌المللی پول: ۲۰۱۷) پس از آن، سودان نخستین کشور در جهان بود که شورای عالی شریعت را در بانک مرکزی تشکیل داد و از این طریق کل نظام مالی کشور به‌صورت مرکزی تحت نظارت شرعی قرار گرفت و همه نهادهای مالی می‌بایست از قوانین و اصول شریعت پیروی کنند.

شورای مشورتی شریعت بانک مرکزی سودان[2] طبق قانون جدید بانکداری در سال ۲۰۰۳ تأسیس شد که مسئولیت نظارت بر کلیه فعالیت هیئت‌های شرعی در نهادهای مالی را برعهده دارد و بایستی اطمینان حاصل کند که تمام فعالیت‌های بانک مرکزی سودان منطبق با اصول و موازین شرعی است. علاوه بر این، صدور فتوا، ارایه توصیه‌ها و خدمات مشاوره‌ای مرتبط با مسائل شرعی عملیات بانکی، تحقیقات شرعی و بررسی گزارش‌های سالانه هیئت‌های شرعی و حسابرسان شرعی نهادهای مالی را نیز برعهده دارد. اعضای این شورا نیز توسط رئیس‌جمهور کشور و به پیشنهاد رئیس بانک مرکزی سودان و وزیر دارایی منصوب می‌شوند. (یوسف: ۲۰۱۷)

شکل شماره ۵: مراحل توسعه نظارت شرعی در سودان



[1] Higher Shariah Control Commission (HSCC)
[2] Central Bank of Sudan (CBS)'s Shariah Advisory Council

کویت

بانک مرکزی کویت تا دو سال پیش، نقش خاصی در حوزه نظارت شرعی نداشته و اقدامی برای سازماندهی هیئت مرکزی شریعت انجام نداده است. با این حال، با استناد به ماده ۹۳ قانون بانک مرکزی کویت، تمامی نهادهای مالی اسلامی در این کشور موظف به تشکیل هیئت شرعی داخلی و مستقل خود هستند. با توجه به نبود نظارت هیئت شریعت متمرکز در بانک مرکزی، در صورت بروز اختلاف‌نظر بین اعضای هیئت‌های نظارت شرعی نهادهای مالی اسلامی، هیئت فتوا[1] از سوی بانک مرکزی کویت و وزارت امور اسلامی به‌عنوان مرجع و مسئول نهایی تصمیم‌گیری و حل اختلافات در حوزه بانکداری اسلامی در نظر گرفته شده است. بر این اساس، هیئت فتوا درست همانند هیئت مرکزی شریعت عمل می‌کند و اعضایی که در هیئت فتوا حضور دارند، می‌توانند مانند سیستم نظارتی پاکستان در هیئت نظارت شرعی نهادهای مالی اسلامی نیز عضویت و فعالیت داشته باشند. (اسن و کاراباک: ۲۰۱۴، ص. ۹)

براساس قانون بانک مرکزی کویت، کمیته‌های شریعت در نهادهای مالی اسلامی، موظف به تکمیل و ارایه گزارش شریعت به‌مجمع عمومی هستند. همچنین، لازم است این گزارش‌ها، در گزارش‌های سالانه‌ای که بانک‌های اسلامی تهیه می‌کنند، وجود داشته باشد.

بانک مرکزی کویت در سال ۲۰۲۰، پس از ارزیابی تجارب جهانی (که در آن، بانک‌های مرکزی به‌عنوان مرجع عالی نظارت شرعی، نقش فعالی داشتند)، تصمیم به تشکیل کمیته نظارت شرعی در بانک مرکزی گرفت. این ابتکار از تعهد بانک مرکزی برای حفظ ثبات مالی و افزایش نظارت شرعی و انطباق عملیات در نهادهای مالی اسلامی براساس بهترین شیوه‌های بین‌المللی ناشی می‌شود. براساس ماده ۳ قانون بانک مرکزی سال ۲۰۲۰ در مورد تشکیل مرجع عالی نظارت شرعی، هیئت‌مدیره بانک مرکزی کویت (CBK) در سال ۲۰۲۰، تأسیس کمیته عالی نظارت شرعی[2] در بانک مرکزی و رهنمودهای سازماندهی آن را در چهارچوب مقررات قوانین مربوط به‌تصویب رساند. برخی از وظایف کمیته عالی نظارت شرعی عبارتند از:

- ارایه نظرهای مشورتی و مشاوره به بانک مرکزی کویت در ارتباط با تطبیق شرعی عملیات بانکداری میان بانک مرکزی و نهادهای مالی اسلامی
- ارایه دستورالعمل‌های کلی برای محصولات و خدمات قابل ارایه توسط نهادهای مالی اسلامی
- کنترل و تنظیم فعالیت‌های اعضای نظارت شرعی

[1] Fatwa Board
[2] Higher Committee of Shari’ah Supervision

– انجام دادن حسابرسی داخلی و خارجی از لحاظ انطباق با شریعت
– نظارت بر فعالیت‌های مربوط به فتاوی و نظارت شرعی در بانک‌ها و نهادهای مالی اسلامی

این کمیته همچنین، به تأیید صلاحیت نامزدهای عضویت در هیئت‌های نظارت شرعی موجود در بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی می‌پردازد و تصمیم‌گیری‌های نهایی در مواردی که مذاکرات مراجع نظارت شرعی در نهادهای مالی اسلامی بی‌نتیجه می‌ماند یا داوری اختلاف‌نظر مسائل مرتبط با بانکداری اسلامی و تجارت مالی را برعهده دارد. (بانک مرکزی کویت: ۲۰۲۰)

امارات متحده عربی

هیئت مرکزی شریعت تحت عنوان مرجع عالی شریعت[1] (HSA) در امارات متحده عربی به‌عنوان یکی از بالاترین مراجع/ اعضای نظارتی بانک مرکزی برای فعالیت‌های بانکداری و مالی اسلامی ایجاد شده که تحت نظارت بانک مرکزی امارات و مرجع خدمات مالی دبی[2] است. با این حال، طبق قانون این کشور و دستورالعمل بانک مرکزی، هر یک از نهادهای مالی اسلامی نیز موظف به‌تشکیل هیئت/ کمیته نظارت شرعی داخلی[3] (ISSC) جهت اطمینان از انطباق عملیات بانکداری با موازین شرعی هستند. در سال ۲۰۲۰، بانک مرکزی امارات و مرجع عالی شریعت در بانک مرکزی، استاندارد نظارت شرعی برای نهادهای مالی اسلامی[4] را منتشر کرده و کلیه بانک‌ها و نهادهای مالی اسلامی دارای مجوز فعالیت از سوی بانک مرکزی این کشور نسبت به رعایت این دستورالعمل و ایجاد چهارچوب نظارت شرعی متناسب با مفاد این استاندارد مانند اندازه و انعطاف‌پذیری عملیات، عملکرد کنترل شرعی داخلی و حسابرسی شرعی داخلی موظفند. (بانک مرکزی امارات: ۲۰۲۰)

به‌طور کلی، تمامی فعالیت‌های انجام شده در یک نهاد مالی اسلامی به‌منظور اطمینان از انطباق با موازین اسلامی بایستی بر مبنای استانداردها، دستورالعمل‌ها، قطعنامه‌ها، قوانین و فتاوی صادر شده توسط مرجع عالی شریعت در بانک مرکزی و همچنین، قطعنامه‌ها و فتاوی منتشر شده توسط کمیته نظارت شرعی داخلی انجام گیرد و به تأیید هر دو نهاد رسیده باشد. ضمناً، اجرای فتاوی منتشر شده توسط کمیته نظارت شرعی داخلی برای نهادهای مالی اسلامی الزام‌آور بوده و بایستی منطبق بر استانداردها، دستورالعمل‌ها و مقررات تصویب شده توسط مرجع عالی شریعت در بانک مرکزی باشد.

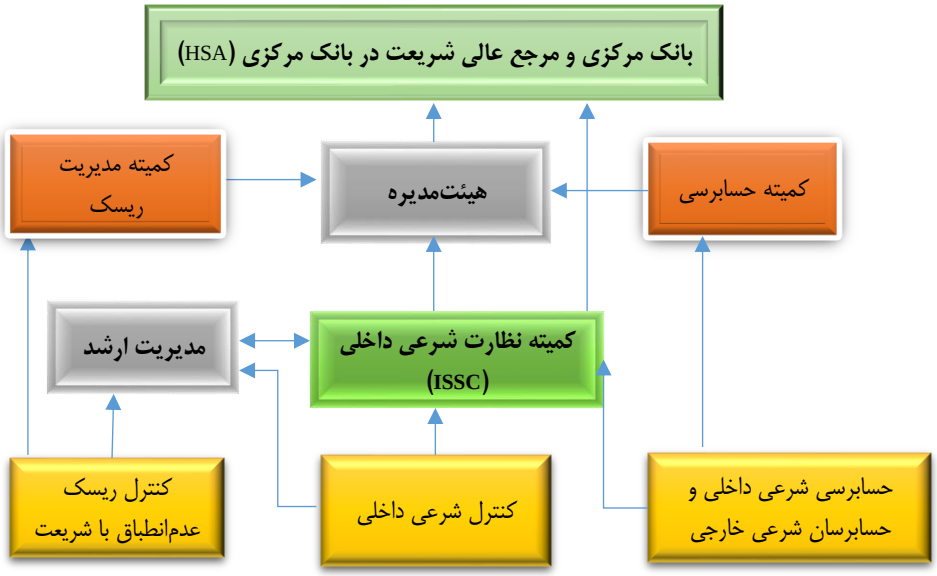
[1] Higher Sharia Authority
[2] Dubai Financial Services Authority
[3] Internal Shari’ah Supervisory Committee
[4] Shari’ah Governance Standards for Islamic Financial Institutions

علاوه بر این، جزئیات فرایند تصمیم‌گیری و اجرای عملیات تطبیق شرعی و تعیین روش‌های ایفای مسئولیت‌های کمیته نظارت شرعی داخلی بایستی در راستای الزامات استاندارد نظارت شرعی بانک مرکزی و مطابق با قالب تأیید شده توسط مرجع عالی شریعت تعیین شود. وظایف کلیدی مرجع عالی شریعت در بانک مرکزی امارات به‌شرح زیر است:

- انتشار مقررات، استاندارد، دستورالعمل و فتاوی مرتبط با مسائل شرعی در حوزه بانکداری و مالی اسلامی
- بررسی و نظارت بر گزارش‌های شرعی سالانه تهیه شده توسط کمیته نظارت شرعی داخلی جهت تأیید و تصویب نهایی (قبل از انتشار)
- بررسی و نظارت بر گزارش‌های مربوط به عملکرد ارسالی از سوی رئیس هیئت/ کمیته نظارت شرعی داخلی نهادهای مالی اسلامی
- تأیید صلاحیت نامزدهای عضویت در کمیته نظارت شرعی داخلی نهادهای مالی اسلامی
- نظارت بر فعالیت‌های مربوط به فتاوی و نظارت شرعی در بانک‌ها و نهادهای مالی اسلامی توسط کمیته نظارت شرعی داخلی

شکل شماره (۵)، چهارچوب نظارت شرعی نهادهای مالی اسلامی در امارات را نشان می‌دهد.

شکل شماره ٦: چهارچوب تطبیق و نظارت شرعی در بانک‌های اسلامی امارات



همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، مسئولیت نهایی حصول اطمینان از ایجاد چهارچوب جامع نظارت شرعی در نهادهای مالی اسلامی و مطابقت عملیات و فعالیت‌ها با موازین اسلامی – مشتمل بر قطعنامه‌ها، فتاوی، مقررات و استانداردهای تصویب شده توسط مرجع عالی شریعت (HSA) و قطعنامه‌ها و فتواهای صادر شده توسط کمیته نظارت شرعی داخلی نهاد مالی اسلامی (ISSC)– برعهده هیئت‌مدیره است. این هیئت موظف است حداقل یک جلسه در سال با اعضای کمیته نظارت شرعی داخلی برگزار کند تا در مورد مسائل مربوط به انطباق با شریعت بحث و مشورت کند.

کمیته ریسک نیز عموماً مسئول پایش و نظارت بر مدیریت ریسک عدم انطباق شرعی، کنترل‌های مرتبط با هر نوع از ریسک و نظارت بر اجرای چهارچوب ریسک عدم انطباق با شریعت است. کمیته حسابرسی نیز به‌طور کلی مسئول ارزیابی اثربخشی سیاست‌های مصوب کمیته نظارت شرعی داخلی، ارزیابی اثربخشی و کفایت حسابرسی شرعی داخلی و خارجی و بررسی میزان انطباق با گزارش‌های تهیه شده توسط بخش حسابرسی داخلی و حسابرسان خارجی شریعت است. در این میان، کمیته نظارت شرعی داخلی نهاد مالی اسلامی به‌عنوان کمیته مرکزی، مسئولیت نظارت کلی و انطباق نهاد مالی اسلامی با موازین شریعت اسلامی و قطعنامه‌ها، فتواها، مقررات و استانداردهای صادر شده توسط مرجع عالی شریعت (HSA) را برعهده دارد. بر این اساس، هرگونه فتوا یا قطعنامه و دستورالعمل صادر شده توسط کمیته نظارت شرعی داخلی برای نهاد مالی اسلامی الزام‌آور است. (یاسین: ۲۰۲۰)

اندونزی

چهارچوب نظارتی مورد استفاده در اندونزی مشابه با مالزی، ترکیبی از سیستم هیئت مرکزی شریعت تحت نظارت بانک مرکزی و هیئت نظارت شرعی در سطح نهادهای مالی اسلامی است. در سطح بانک مرکزی، هیئت ملی شریعت[1] یا دیوان ملی شریعت[2] (DSN)، عالی‌ترین مرجع کشور برای نظارت بر اطمینان از انطباق‌پذیری عملیات بانکداری با اصول شریعت، تأیید محصولات مالی اسلامی و ارایه دستوارلعمل‌ها، نظرها و فتواهای مربوط به‌امور مالی اسلامی به‌شمار می‌رود. هیئت ملی شریعت بخشی از شورای علمای اندونزی است و متشکل از ۳۵ متخصص فقهی از مناطق مختلف کشور است و به نمایندگی از گروه‌های مذهبی مختلف در اندونزی فعالیت می‌کنند که بانک مرکزی مقررات

[1] National Shariah Board
[2] Diwan Syariah Nasional

مربوط به بانکداری اسلامی را براساس دستورالعمل‌ها و فتاوی صادر شده توسط این هیئت، منتشر می‌کند. (فاروق: ۲۰۱۶)

این هیئت نقش مهمی در توسعه و رشد صنعت مالی اسلامی اندونزی ایفا کرده و بر مبنای مدل نظارت شرعی ویژه خود به امر نظارت و تطبیق شرعی بر فعالیت‌های نظام بانکی می‌پردازد. در این میان، طرح جامع مالی اسلامی در سال ۲۰۱۶ توسط دولت اندونزی راه‌اندازی و توسط خدمات مشاوره و تضمین مالی اسلامی[1] (IFAAS) تهیه شده است. این مجموعه شامل توصیه‌ها و رهنمودهایی در رابطه با هیئت ملی شریعت است که با هیئت مرکزی شریعت (CSB) در سراسر جهان بسیار مرتبط است و راهکارهایی را به‌منظور تقویت چهارچوب نظارت شرعی از طریق تقویت نقش هیئت ملی شریعت، تقویت کمیته توسعه خدمات مالی شریعت، تقویت فرایندها و روش‌های انطباق با شریعت و معرفی حسابرسی شرعی داخلی ارایه می‌کند. (میهاجات: ۲۰۱۹)

علاوه بر این، در سطح مؤسسات مالی نیز، تمامی بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی فعال در اندونزی، به داشتن هیئت ناظر شرعی ملزم هستند. در واقع، هیئت‌مدیره وظیفه انتخاب اعضای هیئت شرعی را که دارای اختیارات مشورتی، نظارتی و اجرایی هستند، برعهده دارد. البته لازم است هیئت شریعت بانک مرکزی، اعتبار این افراد را تأیید کند. هیئت‌های یاد شده در امر نظارت بر فعالیت نظام بانکی، در جایگاه همکار هیئت ملی شریعت (که در بانک مرکزی اندونزی مستقر است)، نقش بسیار مهمی را ایفا می‌کنند. همچنین، بانک مرکزی اندونزی اصولی را در رابطه با نحوه انتخاب و فعالیت این هیئت‌ها تعیین کرده و هر یک از هیئت‌های ناظر شرعی ملزم است هر شش‌ماه یک‌بار، گزارشی درباره نظارت شرعی خود به اعضای هیئت‌مدیره، هیئت ملی شریعت و بانک مرکزی اندونزی ارایه کند. (موسویان: ۱۳۸۸، ص. ۱۹)

بنگلادش

هیئت مرکزی شریعت برای بانک‌های اسلامی بنگلادش[2] (CSBIB) در سال ۲۰۰۲ برای توسعه و تضمین یکپارچگی و استانداردسازی احکام شرعی و تقویت نظارت و تطبیق شرعی برای بخش بانکداری اسلامی بنگلادش تأسیس شد. هدف از تشکیل هیئت مرکزی شریعت، نظارت و کمک به بانک‌های اسلامی، شعب اسلامی و باجه‌های اسلامی برای اجرای صحیح فعالیت‌های تجاری بانکداری

[1] Islamic Finance Advisory & Assurance Services
[2] Central Shari ‘ah Board for Islamic Banks of Bangladesh (CSBIB)

اسلامی مطابق با قوانین و مقررات شرعی است. علاوه بر این، هیئت مذکور به‌حمایت و ترغیب دولت، بانک مرکزی و سایر نهادهای نظارتی و نهادهای مالی اسلامی در پیروی از انطباق فعالیت‌های بانکداری اسلامی با اصول شریعت می‌پردازد. در این راستا، برای بهبود عملکرد اعضای کمیته شریعت و ناظران بانک‌ها، هیئت مرکزی شریعت، برنامه‌های آموزشی و جلسات متعددی را برای تبادل‌نظر عمومی مسائل شرعی مرتبط با بخش بانکداری اسلامی ترتیب می‌دهد تا بر اهمیت بانکداری و مالی اسلامی تمرکز کند.

در سال ۲۰۰۹، بانک مرکزی بنگلادش، دستورالعمل حاکمیت و نظارت شرعی برای بانک‌های اسلامی را ارایه کرده که شامل معیارهای تأسیس بانک‌های اسلامی، شرایط تبدیل بانک‌های متعارف به بانک‌های اسلامی، نقش و مسئولیت‌های هیئت نظارت شرعی بانک‌های اسلامی، مسئولیت انطباق و تطبیق شرعی و کیفیت و معیارهای انتصاب ناظران است. مطابق با این دستورالعمل، یک هیئت نظارت شرعی در هر یک از بانک‌های اسلامی برای اطمینان از انطباق‌پذیری عملیات و ابزارهای مالی اسلامی با اصول و موازین شریعت و حمایت از هیئت‌مدیره بانک وجود دارد. هیئت نظارت شرعی در بنگلادش بر فعالیت‌های بانکی و مسائل مربوط به شریعت بانک‌ها و نهادهای مالی اسلامی نظارت می‌کند، اما با توجه به دستورالعمل بانک مرکزی، آن‌ها مسئولیتی در قبال رعایت شریعت و مسائل مربوط به شریعت ندارند و اطمینان از انطباق شرعی فعالیت‌های عملیاتی بانک‌های اسلامی برعهده هیئت‌مدیره بانک‌ها گذاشته شده است و هیئت نظارت مرکزی شریعت به‌عنوان یک سازمان خصوصی بر فعالیت‌های هیئت نظارت شرعی بانک‌های اسلامی نظارت می‌کند. (بانک مرکزی بنگلادش: ۲۰۰۹)

رعایت دستورالعمل‌های شرعی ارایه شده توسط هیئت مرکزی شریعت برای بانک‌ها اجباری نیست و بیشتر شامل خدمات مشاوره‌ای می‌شود. با این حال، بانک‌های اسلامی به‌دلیل ریسک شهرت خود با رهنمودهای ارایه شده توسط هیئت مرکزی شریعت مخالفتی نمی‌کنند و در کنار تصمیم‌گیری‌های مستقل هیئت‌های شرعی موجود در هر یک از بانک‌های اسلامی، به این رهنمودها نیز توجه ویژه می‌کنند. (عالم و همکاران: ۲۰۱۹، صص. ۱۲۲ و ۱۲۳)

چهارچوب نظارت شرعی و انطباق با شریعت

نظارت شرعی ترکیبی از اعضای داخلی متعددی از هیئت‌مدیره، هیئت نظارت شرعی، مدیران و ناظران بخش شریعت داخلی بانک‌های اسلامی است. بانک مرکزی به‌عنوان مرجع و مقام ناظر، دستورالعمل‌های مربوط به نظارت شرعی را برای بانک‌های اسلامی تهیه و منتشر می‌کند و همراه با

این رهنمودها، به بانک‌های اسلامی پیشنهاد می‌کند که از استانداردهای (AAOIFI) پیروی کنند.[۱] با این حال، هیئت نظارت شرعی مستقر در بانک‌های اسلامی به‌طور مستقل بر کل فعالیت‌های بانکداری اسلامی در رابطه با قوانین و مقررات شرعی نظارت می‌کند و هر بانک اسلامی از اصول شرعی خود پیروی می‌کند. در مجموع، سازوکار و چهارچوب نظارت شرعی بانک‌های اسلامی در بنگلادش بسیار انعطاف‌پذیر به‌نظر می‌رسد. (زیدی: ۲۰۰۸)

هیئت نظارت شرعی یکی از مهم‌ترین ارکان بانک‌های اسلامی به‌شمار می‌رود که اعضای آن توسط هیئت‌مدیره بانک منصوب می‌شود. هیئت نظارت شرعی، مسئول نظارت بر مسائل مربوط به امور شریعت در نهادهای مالی اسلامی است و نظرها و گزارش‌های خود را در مورد مسائل شرعی عملیات بانکداری و میزان انطباق تمام فعالیت‌های بانک با موازین شرعی، ارایه می‌دهد. همچنین، در صورت بروز اختلاف‌نظر بین مدیریت و حسابرسان شرعی، هیئت‌های نظارت شرعی می‌توانند مسائل را حل‌وفصل کنند. مشابه روند عادی بررسی‌ها، گزارش‌های بررسی شرعی داخلی بانک‌ها باید به هیئت نظارت شرعی، کمیته حسابرسی، هیئت‌مدیره و سهامداران نهادهای مالی اسلامی ارایه شود. در نهایت نیز بانک مرکزی بنگلادش باید به‌عنوان مرجع نظارتی، گزارش‌های سالانه هیئت نظارت شرعی را تأیید کند. (حسن و همکاران: ۲۰۱۷)

در بنگلادش، بانک‌های اسلامی از قوانین و مقررات بیشتری نسبت به بانک‌های متعارف پیروی می‌کنند. زیرا آن‌ها علاوه بر قوانین و مقررات سنتی بانک‌ها بایستی از اصول و موازین شرعی و استانداردهای بین‌المللی اسلامی نظیر (AAOIFI) و (IFSB) پیروی کنند. در حال حاضر، اعضای ناظر جهت انجام دادن عملیات تطبیق و نظارت شرعی در بانک‌های اسلامی بنگلادش به‌شرح زیر است:

- وزارت دارایی و بانک مرکزی بنگلادش
- مجمع مشورتی بانک‌های اسلامی[۲]
- هیئت مرکزی شریعت برای بانک‌های اسلامی بنگلادش
- هیئت نظارت شرعی در هر یک از بانک‌ها

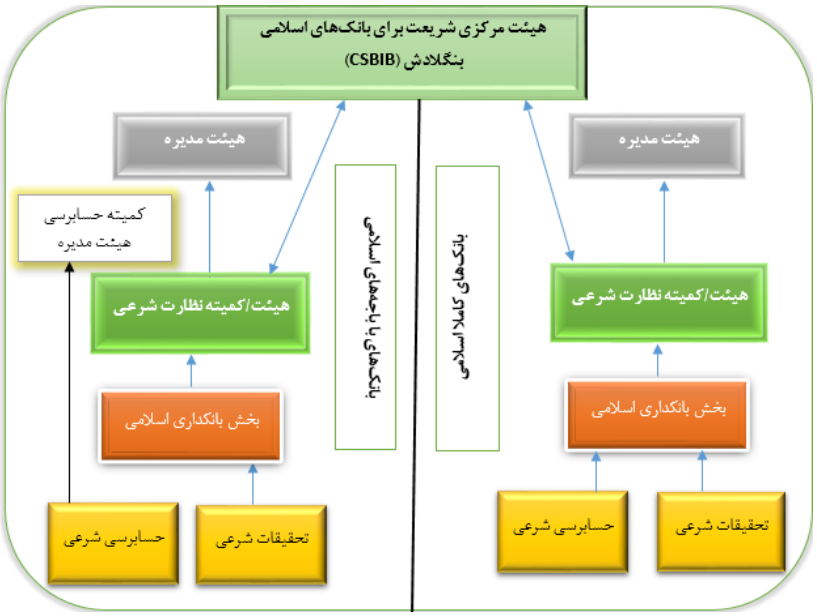
سازوکار و چهارچوب نظارت شرعی در بانک‌های اسلامی بنگلادش در شکل شماره (۷) نشان داده شده است.

---

[۱] بانک‌ها در تطبیق و نظارت شرعی به اطاعت از قوانین (AAOIFI) یا (IFSB) ملزم نیستند.

[2] Islamic Banks Consultative Forum

شکل شماره ۷: چهارچوب تطبیق و نظارت شرعی در بانک‌های اسلامی بنگلادش



در بنگلادش با توجه به اهمیت و ضرورت اعمال نظارت شرعی به‌صورت مرکزی و ایجاد هماهنگی بین هیئت‌های نظارت شرعی بانک‌های اسلامی در تهیه گزارش‌های استاندارد شرعی، اقدامات و مطالعات متعددی در حال اجراست تا یک هیئت نظارت متمرکز شرعی زیر نظر بانک مرکزی[1] (CSSB) در کنار هیئت نظارت شرعی بانک‌های اسلامی تأسیس شود. در این راستا و به‌منظور تقویت و بهبود نظارت شرعی در نظام بانکداری اسلامی، بانک مرکزی برنامه‌هایی را برای رتبه‌بندی شرعی نهادهای مالی اسلامی، حسابرسی شرعی خارجی و تهیه گزارش شرعی خارجی از طریق مؤسسات رتبه‌بندی اسلامی و مؤسسات حسابداری خبره اسلامی در راستای افزایش شفافیت و کیفیت در نظارت شرعی عملکرد نهادهای مالی اسلامی و در نتیجه، جلب اعتماد مردم/ مشتری و سایر ذی‌نفعان انجام داده است. (کریم و شتو: ۲۰۲۰، ص. ۲۹۷)

[1] Centralized Shariah Supervisory Board (CSSB)

وضعیت موجود نظارت شرعی بر شبکه بانکی ایران

مسئله نظارت بر اجرای صحیح قانون یکی از مواردی است که در طول بیش از سه دهه تجربه بانکداری اسلامی در کشور به آن توجه زیادی نشده است. بنابراین، گرچه جمهوری اسلامی ایران از معدود کشورهایی است که در آن قانون عملیات بانکی بدون ربا به‌تصویب رسیده و تمامی مؤسسات بانکی براساس این قانون به فعالیت مشغولند و بزرگ‌ترین بانک‌های جهان اسلام نیز در این کشور قرار دارند، اما برخلاف تصویب قانون بانکداری بدون ربا در ایران در سال ۱۳۶۲، در عمل، هیچ نهادی مسئولیت نظارت بر اجرای صحیح این قانون را برعهده نداشته و نتیجه این امر، آن شده که نظارت شرعی بر شبکه بانکی ایران در گروه حداقلی قرار گیرد و هنوز هم شبهه ربوی بودن عملکرد نظام بانکی، در برخی فعالیت‌ها وجود داشته باشد.

با این حال، از سال ۱۳۸۳، «شورای مشورتی بانکداری و مالی اسلامی» در پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی تشکیل و پس از دو سال به وزارت امور اقتصادی و دارایی منتقل شد. این شورا پس از تغییرات مدیریتی در بانک مرکزی و در ابتدای سال ۱۳۸۸ با نام «شورای فقهی بانک مرکزی» به بانک مرکزی منتقل شد. (میثمی و همکاران: ۱۳۹۱، ص. ۷۱)

این شورا متشکل از صاحب‌نظران فقهی، اقتصادی و بانکی است و جایگاه مشورتی دارد و هنوز جایگاه رسمی و قانونی مشخصی ندارد. شورای فقهی بانک مرکزی صرفاً در حوزه نظارت بر آیین‌نامه‌ها، دستورالعمل‌ها و قراردادهای نمونه (که توسط بانک مرکزی تهیه می‌شود)، فعالیت کرده و ابزارهای نظارتی الزام‌آور برای نظارت بر تدوین بخشنامه‌های داخلی بانک‌ها و عملیات اجرایی آن‌ها در اختیار ندارد. (روحانی و بنی‌طبا: ۱۳۹۶، ص. ۹۲)

تجربه نظارت شرعی در کشور نشان می‌دهد که جایگاه موضوع نظارت شرعی در بسته‌های سیاستی- نظارتی بانک مرکزی چندان مورد توجه قرار نگرفته است. برای نمونه، مطالعه بسته سیاستی- نظارتی سال ۱۳۸۹ نشان می‌دهد که اگر چه در نامه رئیس‌کل بانک مرکزی (در ابلاغ آن در این سال)، تأکید مناسبی بر نظارت مؤثر بر اجرای دقیق بانکداری اسلامی شده، اما متأسفانه در فصول این بسته نظارتی هیچ اشاره خاصی به مقوله نظارت شرعی در انطباق عملکرد نظام بانکی با اصول شریعت اسلامی به‌چشم نمی‌آید.[۱]

در سطوح پایین‌تر نیز در سال‌های اخیر برخی از بانک‌ها – مانند ملی، کشاورزی، انصار، سرمایه، مهر اقتصاد و ...– به‌صورت خودجوش و بدون الزام از طرف بانک مرکزی، نسبت به تأسیس شورای

[۱] بسته سیاستی-نظارتی شبکه بانکی کشور سال ۱۳۸۹ به نقل از سایت بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران به نشانی http://www.cbi.ir.

فقهی اقدام کرده‌اند. البته باید توجه داشت که شورای فقهی باید واجد ویژگی‌هایی باشد تا بتواند امر نظارت شرعی را به‌نحو مطلوب انجام دهد نظیر آشنایی با استانداردهای بین‌المللی بانکی و نظارت شرعی، داشتن حمایت کافی از سوی دولت و بانک مرکزی و استقلال –در ابعاد مختلف– از شبکه بانکی تحت نظارت. (روحانی و بنی‌طبا: ۱۳۹۶، ص. ۹۲)

با توجه به اهمیت و ضرورت نظارت شرعی بانک مرکزی و ایجاد ساختار نظارت شرعی مجزا در کنار قانون، سرانجام بانک مرکزی با هدف تقویت نظارت و تطبیق شرعی در شبکه بانکی کشور در اسفندماه سال ۱۴۰۰، وظایف «مسئولان نظارت و تطبیق شرعی» شبکه بانکی و همچنین، به‌منظور اجرای این تکالیف، نسخه اصلاحی «دستورالعمل تأیید صلاحیت و عزل یا هرگونه تغییر مدیران ارشد و اعضای کمیته‌های ریسک، حسابرسی داخلی و رعایت قوانین و مقررات (تطبیق) مؤسسات اعتباری» را به شبکه بانکی کشور ابلاغ کرد.

براساس مصوبه هیئت عامل بانک مرکزی و همچنین مصوبات شورای فقهی این بانک، مقرر شده با هدف تقویت نظارت و تطبیق شرعی در شبکه بانکی کشور، در هر یک از بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی، یک نفر به‌عنوان «مسئول نظارت و تطبیق شرعی» تعیین شود. فرد یاد شده، عضو کمیته رعایت قوانین و مقررات بانک و مؤسسه اعتباری غیربانکی متبوع نیز محسوب شده و متکفل وظایف زیر خواهد بود: (بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران: ۱۴۰۰)

- انجام دادن وظیفه نظارت و تطبیق شرعی از طریق شناسایی و مدیریت ریسک عدم رعایت موازین فقهی (ریسک شریعت) در تمامی سطوح بانک یا مؤسسه اعتباری غیربانکی و اطمینان از پایش منظم و پیوسته رعایت این موازین در عمل
- اظهارنظر درخصوص تدوین/ بازنگری دستورالعمل‌ها و روش‌های داخلی بانک یا مؤسسه اعتباری غیربانکی از جنبه فقهی، قبل از طرح در هیئت‌مدیره و اطمینان از رعایت ضوابط شرعی در همه سطوح نظام کنترل داخلی
- پاسخگویی به ابهامات شرعی و فقهی واحدهای مجری دستورالعمل‌ها و روش‌ها
- تدوین و ارایه گزارش سالانه انطباق با شریعت در رابطه با عملکرد کلی بانک یا مؤسسه اعتباری غیربانکی براساس شیوه‌نامه اجرایی تدوین شده توسط دبیرخانه شورای فقهی
- نظارت بر اجرای صحیح دوره‌های تخصصی آموزشی پیشنهادی شورای فقهی در بانک یا مؤسسه اعتباری غیربانکی

در اجرای تکلیف مقرر در مصوبات بالا، مراتب در کمیسیون مقررات و نظارت مؤسسات اعتباری بانک مرکزی مطرح و اعمال اصلاحاتی به‌شرح زیر در «دستورالعمل تأیید صلاحیت و عزل یا هرگونه تغییر مدیران ارشد و اعضای کمیته‌های ریسک، حسابرسی داخلی و رعایت قوانین و مقررات (تطبیق) مؤسسات اعتباری» مورد تأیید قرار گرفت.

۱- الحاق بند ۴ به ماده ۱۱ به‌شرح زیر:

- بند ۴-۱۱- داشتن سوابق مرتبط با حوزه بانکداری و مالی اسلامی و آشنا با مقررات بانکداری بدون ربا برای داوطلب تصدی سمت «مسئول نظارت و تطبیق شرعی»

۲- الحاق تبصره‌های ۷، ۸، ۹ و ۱۰ ذیل ماده ۱۱ به‌شرح زیر:

- تبصره ۷: یکی از اعضای کمیته رعایت قوانین و مقررات (تطبیق) باید به‌عنوان «مسئول نظارت و تطبیق شرعی» تعیین شود.
- تبصره ۸: اعضای مستقل دارای شرایط تخصصی بندهای ۱، ۲ و ۳ این ماده، منوط به برخورداری از شرایط موضوع بند ۴ این ماده می‌توانند به‌صورت همزمان مسئولیت نظارت و تطبیق شرعی را نیز برعهده داشته باشند.
- تبصره ۹: در صورتی که مسئول نظارت و تطبیق شرعی صرفاً دارای مسئولیت مزبور باشد، برخورداری از سایر شرایط تخصصی موضوع بندهای ۱، ۲ و ۳ این ماده برای عضو مزبور الزامی نیست.
- تبصره ۱۰: عضوی که صرفاً مسئول نظارت و تطبیق شرعی است، منحصراً در مباحث مرتبط با رعایت الزامات و تطبیق شرعی تصمیم‌گیرنده بوده و دارای حق رأی است.

۳- الحاق تبصره به ماده ۱۲ به‌شرح زیر:

- تبصره: در صورتی که مسئول نظارت و تطبیق شرعی صرفاً دارای مسئولیت مزبور باشد، تعداد اعضای کمیته رعایت قوانین و مقررات (تطبیق) علاوه بر عضو مسئول نظارت و تطبیق شرعی باید حداقل مشتمل بر ۳ عضو دیگر باشد.

۴- الحاق بند ۳ به ماده ۱۶ به‌شرح زیر:

- بند ۳-۱۶- ارسال مدارک و مستندات داوطلب مسئول نظارت و تطبیق شرعی به دبیرخانه شورای فقهی جهت أخذ تأییدیه آن شورا.

۵- الحاق یک تبصره به ماده ۳۲ به‌شرح زیر:

- تبصره ۱: دبیرخانه کمیسیون درخصوص عضوی که صرفاً مسئولیت نظارت و تطبیق شرعی را برعهده دارد، پس از موافقت شورای فقهی بانک مرکزی و اعلام نتیجه از سوی دبیرخانه آن شورا، مراتب

تأیید یا عدم تأیید عزل یا هرگونه تغییر عضو مزبور را به کمیسیون و مؤسسه اعتباری اعلام می‌کند.

جدول شماره (۲)، خلاصه‌ای از وضعیت هیئت شریعت مرکزی در کشورهای مورد بررسی و ایران را نشان می‌دهد.

جدول شماره ۲: خلاصه وضعیت هیئت شریعت مرکزی در کشورهای مورد بررسی

کشور	هیئت شریعت مرکزی	مرجع مقرراتی مربوط	هیئت نظارتی مستقل در نهادهای مالی اسلامی	اختیارات ناظران شرعی	وجود قانون مشخص
مالزی	شورای مشورتی شریعت	بانک مرکزی مالزی	✓	مشورتی/ نظارتی/ اجرایی	✓
پاکستان	هیئت شریعت	بانک مرکزی پاکستان	✓	مشورتی/ نظارتی/ اجرایی	✓
سودان	شورای مشورتی شریعت/ کمیسیون عالی کنترل شریعت	بانک مرکزی سودان	✓	مشورتی/ نظارتی/ اجرایی	✓
امارات متحده عربی	مرجع عالی شریعت	بانک مرکزی امارات مرجع خدمات مالی دبی	✓	مشورتی/ نظارتی/ اجرایی	✓
بنگلادش	هیئت مرکزی شریعت برای بانک‌های اسلامی	بانک مرکزی بنگلادش	✓	مشورتی و الزام‌آور نیست	✓
اندونزی	هیئت ملی شریعت	بانک مرکزی اندونزی شورای علمای اندونزی	✓	مشورتی/ نظارتی/ اجرایی	✓
کویت	کمیته عالی نظارت شرعی	بانک مرکزی امارات	✓	مشورتی/ نظارتی/ اجرایی	✓
ایران	شورای فقهی	بانک مرکزی ج.ا.ا.	–	مشورتی	–

همان‌گونه که در جدول شماره (۲) ملاحظه می‌شود، در ایران با وجود نظام بانکداری کاملاً اسلامی برخلاف سایر کشورها، توجه جدی به بحث نظارت نشده و نظارت بانک مرکزی بر شبکه بانکی معمولاً محدود به نظارت‌های مرسوم بین‌المللی از قبیل نظارت تطبیقی و نظارت احتیاطی بوده است. در واقع، از حیث شرعی هیچ‌گونه نظارت نظام‌مندی بر بانک‌ها اعمال نمی‌شود و درجه تعهد بانک‌ها به عملیات بانکی بدون ربا، هم در قراردادها و ضوابط حسابداری و هم در اجرا، کاملاً مبهم و نامشخص است.

برخلاف کشورهای مورد بررسی، نظارت شرعی بر شبکه بانکی ایران در گروه حداقلی قرار می‌گیرد و بانک‌ها و مؤسسات مالی ملزم به تأسیس هیئت نظارتی شرعی (کمیته فقهی) نیستند. در اکثر کشورهای اسلامی و همچنین براساس استانداردهای بین‌المللی، هیئت‌های شریعت بانک مرکزی و هیئت‌های نظارتی بانک‌ها به وضع مقررات و نظارت در موضوعات مرتبط با بانکداری اسلامی می‌پردازند. این در حالی است که در کشور ایران تاکنون این مسئله توسط بانک مرکزی به مرحله اجرا نرسیده و حوزه فعالیت شورای فقهی صرفاً جنبه مشورتی داشته و به وضع مقررات محدود بوده و در زمینه نظارت شرعی چندان فعال نبوده است.

علاوه بر این، هیچ‌گونه قانونی در رابطه با نظارت شرعی وجود ندارد و هیچ بخشی در داخل بانک مرکزی یا در داخل مؤسسات مالی، مسئولیت شرعی بودن عقود را برعهده ندارد. لذا، همین عوامل سبب صوری شدن قراردادها و ایجاد شبهه ربوی بودن عملکرد نظام بانکی شده است. با این حال، اقدام و مصوبه جدید هیئت عامل بانک مرکزی و همچنین مصوبات شورای فقهی با تعیین «مسئول نظارت و تطبیق شرعی»، گام مثبتی برای ایجاد ساختار نظارت شرعی بر عملکرد بانک‌ها، اطمینان از انطباق فعالیت‌های بانک یا مؤسسه مالی اسلامی با اصول و قوانین شریعت اسلامی و جلوگیری از عملکرد صوری آن‌ها فراهم کرده است. در واقع، با برقراری نظارت شرعی بر عملکرد بانک‌ها و تدوین گزارش سالانه انطباق با شریعت در رابطه با عملکرد کلی بانک یا مؤسسه اعتباری غیربانکی براساس شیوه‌نامه اجرایی تدوین شده توسط دبیرخانه شورای فقهی، علاوه بر کاهش ریسک شریعت، برای مشتریان نیز اطمینان‌خاطر لازم از لحاظ شرعی بودن عملیات بانکی فراهم خواهد کرد.

چالش‌های راه‌اندازی نظارت شرعی در نظام بانکی

در کنار قوت‌ها و مزایای وجود هیئت نظارت شرعی در بانک‌ها و هیئت شریعت در بانک‌های مرکزی، راه‌اندازی نظارت شرعی در نظام بانکی با چالش‌هایی نیز همراه خواهد بود. یکی از این چالش‌ها، کمبود

متخصصان و واجدان شرایط با سطح استقلال کافی و لازم است. در واقع، اعضای هیئت‌های شریعت مرکزی بایستی از متخصصان مجربی منصوب شوند که علاوه بر داشتن دانش یا تجربه در زمینه فقه شریعت و فقه معاملات بانکداری، مالی، حقوقی یا سایر رشته‌های مرتبط نیز بایستی آگاهی کامل داشته باشند. از این‌رو، شناسایی و گردآوری این مجموعه از متخصصان همراه با وجود استقلال و عدم وابستگی به بدنه مالی کشور با دشواری همراه است.

هزینه‌بر بودن تشکیل و راه‌اندازی نظارت شرعی در بانک‌ها یا مؤسسه اعتباری غیربانکی از دیگر چالش‌های این حوزه به‌شمار می‌رود. در حقیقت، تشکیل چنین نهادی در مؤسسات با هزینه‌های مادی مشخصی همراه است که بایستی نسبت به شناخت و محاسبه این هزینه‌ها توجه ویژه‌ای شود.

موضوع انطباق با شریعت فعالیت‌های نهادهای مالی، مقوله‌ای کیفی است و نبود چک لیست‌های مشخص و یکپارچه نظارت شرعی یکی از چالش‌هایی است که باعث اعمال سلیقه ناظران شرعی در تعیین میزان شرعی بودن فعالیت‌ها می‌شود. بنابراین، لازم است در حوزه کمی‌سازی شاخص‌ها و ایجاد روش یکسان نظارت شرعی، اقدامات مؤثرتری انجام گیرد.

علاوه بر موارد بالا، برخورداری از حمایت کافی از سوی دولت و بانک مرکزی و ایجاد مشروعیت به تشکیل هیئت‌های نظارتی از اهمیت قابل توجهی برخوردار است. همچنین، انطباق عملکرد این هیئت با نیازهای مختلف قومی و مذهبی از دیگر چالش‌های پیش‌رو به‌شمار می‌رود. در حقیقت، به‌علت آنکه مشتریان بانک از فقیهان گوناگونی تقلید می‌کنند، طبعاً اختلاف‌های فقهی ممکن است در ادای وظیفه نظارتی شورای فقهی تأثیر داشته باشد. از این‌رو، لازم است سلسله مراتب مشخصی در تصمیم‌گیری‌های شورای فقهی در نظر گرفته شود.

عدم تعامل سازنده میان بخش‌های گوناگون بانک با شورای فقهی و تداخل نظارت شرعی با دیگر فعالیت‌های نهاد مالی از دیگر چالش‌های مهم این حوزه به‌شمار می‌رود. با توجه به این‌که هر بانک یا مؤسسه اعتباری در ساختار خود داری بخش نظارت مشخصی همچون اداره بازرسی و حسابرسی است که وظیفه نظارت بر فعالیت‌های مؤسسه را برعهده دارد، لذا تشکیل بخشی جداگانه جهت نظارت شرعی در کنار این ساختار، ممکن است در مقام اجرا، میان وظیفه‌های این بخش و دیگر بخش‌های نظارتی بانک، تداخل و تعارضی ایجاد کند که نیازمند تعریف صحیح حوزه کاری و تعیین دقیق مسئولیت‌هاست.

جمع‌بندی

نظارت شرعی شامل کلیه اقدامات احتیاطی و نظارتی به‌منظور اطمینان از انطباق فعالیت‌های بانک یا مؤسسه مالی اسلامی با اصول و قوانین شریعت اسلام است. هدف از این نظارت در نهایت دستیابی به اقدامات، فعالیت‌ها، تدابیر، اصول و روش‌هایی است که به‌وسیله آن‌ها بتوان ریسک شریعت در نظام بانکی یا یک مؤسسه مالی اسلامی یا بانک اسلامی را حداقل کرد و کاهش داد. تجربه کشورهای اسلامی و استانداردهای بین‌المللی نشان می‌دهد که مقوله اطمینان از انطباق عملیات بانکی با موازین شرعی به‌عنوان یکی از محورهای کلیدی در بیشتر کشورها مورد توجه جدی سیاستگذاران و استانداردگذاران صنعت بانکداری و مالی اسلامی قرار گرفته که با ایجاد ساختارهای لازم در سطوح مختلف نظارتی، می‌کوشند تا بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی با وحدت رویه بیشتری، موازین شرعی را رعایت کنند.

در این مقاله تلاش شد ضمن بیان ضرورت ایجاد هیئت مرکزی شریعت، مزایا و مسئولیت‌های این هیئت در تطبیق شرعی عملیات بانکی شناسایی شود و سپس تجربه کشورهای مختلف از لحاظ چهارچوب تطبیق و نظارت شرعی و ایجاد هیئت‌های شریعت مرکزی مورد ارزیابی و تحلیل قرار گیرد. بررسی‌ها نشان می‌دهد که در بیشتر کشورها، هر یک از نهادهای مالی اسلامی موظف به تشکیل هیئت/ کمیته نظارت شرعی داخلی جهت اطمینان از انطباق عملیات بانکداری با موازین شرعی است. علاوه بر این، تجارب نشان می‌دهد که ایجاد یک مرجع شرعی بالاتر در سطح نظارتی مانند بانک مرکزی و تشکیل هیئت شریعت مرکزی (CSB)، می‌تواند از طریق استانداردسازی و پکپارچه کردن احکام و قوانین اسلامی در ایجاد اطمینان از انطباق عملکرد و سازگاری روش‌های تأمین مالی و ابزارهای مختلف مالی اسلامی با اصول شریعت در تمام بانک‌ها نقش مهمی ایفا کند.

در این راستا، برخی از کشورها در ساختار نظام بانکداری خود با درک اهمیت موضوع و به‌منظور ایجاد هماهنگی بیشتر بین هیئت‌های نظارت شرعی بانک‌های اسلامی و تهیه گزارش‌های استاندارد شرعی، یک ساختار نظارت شرعی مرکزی را تحت نظارت بانک مرکزی پذیرفته‌اند. این در حالی است که مدل‌های نظارت شریعت مرکزی در برخی از کشورها مانند پاکستان و مالزی، دستورالعمل‌ها و مقررات دقیقی را برای هیئت مرکزی شریعت و همچنین برای ایجاد نظارت شرعی ملی ارایه می‌کند.

در این میان، هر چند در نظام بانکی ایران نیز قوانین و مقررات موجود، رعایت موازین شرعی را ضروری می‌داند، ولی به‌نظر می‌رسد ساختارها و روش‌های کنونی به‌گونه‌ای نیست که بتوان در سطح معقولی از انطباق عملیات بانکی با ضوابط شرعی اطمینان حاصل کرد و انتظار آن است که ایران

همسو با سایر کشورهای اسلامی برای تقویت نظارت و تطبیق شرعی در شبکه بانکی کشور، اقدامات و اصلاحات اساسی و مؤثری، چه در سطح قوانین و مقررات و چه در سطح ساختارها و روش‌های بانکی، به‌عمل آورد و به استانداردسازی و پکپارچه کردن احکام و قوانین اسلامی جهت همگنی بیشتر محصولات و خدمات بانکداری اسلامی و پذیرش آن‌ها بین عموم مردم توجه بیشتری کند. از این‌رو:

- لازم است نقش شورای فقهی بانک مرکزی در ایران به‌عنوان مقام ناظر شرعی بر نظام بانکی همانند سایر کشورهای مورد بررسی جهت استاندارد کردن و هماهنگی بین احکام شرعی، تقویت شود و صرفاً به خدمات مشورتی محدود نباشد و علاوه بر وضع مقررات، در حوزه نظارت و اجرای دقیق مصوبات، نقش فعال‌تری داشته باشد.
- با استناد به‌استانداردهای بین‌المللی مطرح مانند (AAOIFI) در زمینه نظارت شرعی، لازم است تشکیل هیئت نظارت شریعت و شوراهای فقهی در بانک‌ها و مؤسسه‌های اعتباری به‌عنوان بازوی کمکی شورای فقهی بانک مرکزی با جدیدت بیشتری دنبال شود تا با هماهنگی بیشتری به ارزیابی شرعی بودن فعالیت کلیه بانک‌ها پرداخته شود.
- بانک مرکزی ضمن استفاده از تجارب کشورهای اسلامی می‌تواند از سازوکارهای انگیزشی نظیر برگزاری دوره‌های آموزش حرفه‌ای بانکداری اسلامی و نظارت شرعی و ارایه گواهینامه‌های معتبر شرعی استفاده کند.
- بانک مرکزی به‌منظور تشویق بانک‌ها در این راستا می‌تواند نسبت به رتبه‌بندی میزان پایبندی بانک‌ها و نهادهای مالی به ضوابط و اصول شرعی اقدام کند.

منابع و مآخذ

1- AAOIFI. (2010). ***Governance Standards for Islamic Financial Institutions***.

2- AAOIFI. (2019). ***GSIFI 8 -Central Shari'ah Board***, Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI), Bahrain.

3- AAOIFI. (2022). ***AAOIFI Standards***, see more on the http://www.aaoifi.com/en/standards-and-definitions/shari'a-standards/.

4- Bangladesh Bank, 2009. ***Guidelines for islamic banking***. Dhaka. Bangladesh Bank. Available from https://www.bb.org.bd/aboutus/regulationguideline/islamicbanking/islamicguide.php.

5- BNM Malaysia (2013). ***Islamic Financial Services Act 2013***. pp. 1-187, Kuala Lumpur.

6- BNM, (2011), ***Shariah Governance Framework for Islamic Financial Institutions***, Malaysia, BNM/RH/GL_012_3, pp. 1-48.

7- BNM, (2019), ***Shariah Governance***, Malaysia, BNM/RH/PD 028-100, pp. 1-22.
8- BNM, (2022), ***Shariah Advisory Council, Malaysia***, Available from https://www.bnm.gov. my/committees/sac.
9- CBK. (2020). ***Higher Committee of Shari'ah Supervision***, Available from https://www.cbk. gov.kw/en/cbk-news/announcements-and-press-releases/ press-releases/2020/10/202010 051120-cbk-forms-the-higher-committee-of-shariah-supervision.
10- Central Bank of the UAE. (2020). ***Standard Shariah Governance for Islamic Financial Institutions***, U.A.E.
11- Chapra, Umer and Ahmed, Habib. (2002). ***Corporate Governance in Islamic Financial Institutions***. Islamic Development Bank. King Fahad National Cataloging-in-Publication Data. Jeddah: Saudi Arabia.
12- El-Tiby, A. (2011). ***Islamic Banking: How to Manage Risk and Improve Profitability***. John Wiley & Sons, Inc. Hoboken, New Jersey. p. 21.
13- Esen, A & Karabacak, S. (2014**). *National Shariah Boards: Global Applications and the Case of Turkey***, Afro Eurasian Studies Journal Volume 3, Issue 2, pp. 5-16.
14- Farrukh, R. (2016). ***Central shariah board (CSB) and long-term growth of Islamic financial industry***, OIC Exchanges forum, 10th meeting Istanbul – 27th OCTOBER 2016.
15- Grassa, R. (2015). ***Shariah supervisory systems in Islamic finance institutions across the OIC member countries***. Journal of Financial Regulation and Compliance 23, PP: 135–160. doi: 10.1108/jfrc-02-2014-0011.
16- Hassan, M.K., M.H. Ullah and R. Khanam, 2017. ***Case studies of Shariah governance practices in Bangladesh***. Conferrence Paper. Available from http://research.usc.edu.Au/ vital/access/manager/Repository/usc:25050. http://ifaas.com/our-services/governmental-advisory.
17- IMF (2017). *Multi-Country Report*: Ensuring Financial Stability in Countries with Islamic Banking—Case Studies—Press Release; Staff Report; IMF Country Report No. 17/145, June 2017.
18- Karim, R & Shetu, S.A (2020). ***Level of Shariah Compliance in the Operation of Islamic Banks in Bangladesh: An Empirical Study***, International Journal of Islamic Economics and Finance Studies, vol. 3, pp. 293-317.
19- Kayadibi, S. & Güçlü, F. (2021). ***Shariah Governance for Islamic Financial Institutions in the Context of Malaysia***, Theoretical and Empirical Perspectives on Economic and Financial Issues, pp: 629-649.

20- Meysami, H and Others (2013), ***Comparison and Analysis of the Experience of Sharia Supervision for Islamic Banking in other Countries: Lessons for Iran***, Journal of Islamic Economics Studies, Vol.4, Issue.2, PP: 53-91. (In Persian).

21- Mihajat, M. (2019), ***Shari'ah Governance Framework in Islamic Banking and Financial Institutions in Indonesia: A Proposed Structure***, chapter 19 In book: Research in Corporate and Shari'ah Governance in the Muslim World: Theory and Practice.

22- Mohd Ali, N & others. (2018). ***Knowledge, Skills and Characteristics Requirements for Shari'ah Auditors***, Asian Journal of Accounting and Governance. Vol. 9, pp: 181-200.

23- Musavian, S.A & Meisami, H. (2014). ***A Critical Examination of Jurisprudential Surveillance in the Iranian Banking System, with Some Judicial Corrections***, Islamic Economy, Volume:14 Issue: 54, P 101. (In Persian).

24- Musavian, S.A & Others. (2013). ***Shariah Governance in Islamic Banks and Financial Institutions in the United Kingdom and its Comparison with Iran***, Islamic Financial Research, Volume:1 Issue: 2, P 89. (In Persian).

25- Musaviyan, S.A and Others (2010), ***the Role of Jurisprudential Specialized Council in the Advancement of Level of Legalization and Competence of Islamic Banks (A Study of Experiences of a Few Islamic Countries)***, Islamic Economy, Vol.9, Issue.36, PP: 59-81. (In Persian).

26- Rahajeng, D. (2013), ***Sharia Governance: Sharia Supervisory Board Model of Islamic Banking and Finance in Indonesia***, Electronic copy available at: https://ssrn.com/ abstract=2366722.

27- Rohani, S.A and M. Banitaba (2018), ***Consequences of Lack of Sharia Supervision on Iran's Banking System and its Policy Implications***, Islamic Economy, Vol.17, Issue. 68, PP: 87-117. (In Persian).

28- SBP (2003). ***Strategic Plan for Islamic Banking Industry in Pakistan (2003 to 2007)***. Pakistan: State Bank of Pakistan.

29- SBP (2008). ***Instructions and guidelines for Sharīʿah-compliance in Islamic Banking Institutions***. Pakistan: State Bank of Pakistan, Islamic Banking Department.

30- SBP (2014). ***Shari'ah Governance Framework for Islamic Banking Institutions (IBIs)***. Pakistan: State Bank of Pakistan-Islamic Banking Department.

31- Shan, H. (2015), ***Central Shariah Board in Central Banksa: A Comparative Study of Pakistan and Brunei Darussalam***, 10th International Conference on Islamic Economics and Finance: Doha, Qatar.

32- Ulfi, I & others (2020). ***Optimization the Role of Shariah Supervisory Board for Shariah Governance in Islamic Banking***, Islamic Banking and Finance Journal, Vol 4, PP 47-53.

33- Yasin, M. (2020), ***New Shari'ah Governance Standards for Islamic Financial Institutions***, Dubai International Financial Centre (DIFC).

34- Yesuf, A.J. (2017). ***Islamic economics and finance in Sudan: An overview*** (Report No. 4). İstanbul: Research Center for Islamic Economics.

35-Zaidi, J.A., 2008. ***Shari"a harmonization, regulation and supervision***. Paper Presented at the AAOIFI-World Bank Annual Conference on Islamic Banking and Finance, Manama, Bahrain.

36- Zulkifli, H. (2010). ***Regulatory Framework of Shari'ah Governance System in Malaysia, GCC Countries and the UK***, Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies, Vol 3, PP: 82-115.